

Jomhuria Test–texts 2

June 2, 2015

رب يسر و ٤٠ تعسر رب تمم و كمل بالخير امين

اچند ائخذ هوژ خطی گلمن شغقص قرشت

ئخذ ضغغله قشا قشا گچ پڑ گخ تر

ژر زر وو ژور ووژ وژو

گنگ چچ خخ ثقت ژپو ژتر پن پو پڑ کک کل

ککک

گژپمچژ گژتمخژگوزمچ مپخ هممه ضحظغ

ضخظغ شتگلچ

آپمئقهگئغئشظئخوئضغ

پپپ ئئت چچ شش ضضض ظظظ غغ

فف قق گگ گگ لک مم ٤٠ ٤٠

١٢٣٤٥٦٧٨٩٠

پا پ پچ پد پڑ پش پض پظ پغ پف پق پک پگ

پل ٲم پن ٲو ٲهه ٲهه ٲه ٲه ٲد ٲی ٲے

ٲا ٲٲ ٲخ ٲد ٲژ ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف ٲق ٲك ٲگ

ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲه ٲه ٲد ٲی ٲے

ٲا ٲٲ ٲچ ٲد ٲژ ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

ٲق ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲهه ٲه

ٲه ٲد ٲی ٲے

شا ٲٲ ٲچ ٲد ٲژ ٲش ٲض ٲظ ٲغ ٲف

شق ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه ٲهه ٲه

ٲد ٲی ٲے

ضا ٲٲ ٲچ ٲد ٲژ ٲش ٲض ٲظ ٲغ

ضف ٲف ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه

ضه ٲد ٲی ٲے

ظا ٲٲ ٲچ ٲد ٲژ ٲش ٲض ٲظ ٲغ

ظف ٲف ٲك ٲگ ٲل ٲم ٲن ٲو ٲهه

ظہ ظہ ظلہ ۱ ظی ظی

غا غپ غچ غذ غژ غش قض قظ غغ غف غق
غك غگ غل غم غن غو غه غه غه غلہ ۱ غی
غی

قا قب قج قد قژ قش قض قظ قغ قف قق قك
قك قل قم قن قو قه قه قه قلہ ۱ قی قی
كا كب كح كذ كژ كش كض كظ كغ كف كق كك
ككك كك كل كم كن كو كہ كہ كہ كہ ۱ کی
کی

۱۰ لب لخ لذ لژ لش لض لظ لغ لف لق لك
لكك لك لل لم لن لو لہ لہ لہ لہ ۱ لی لی
ما مب مچ مذ مژ مش مض مظ مغ مف مق
مك مك مل مم من مو مہ مہ مہ مہ ۱ می
می

ها هب هچ هد هژ هش هض هض هظ هغ

هف هق هك هگ هل هم هن هو هههه ههه

ہہ ہہہ ہہ ہلہ ہی ہے

ژ ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و ژ و

[illegible]

و و ژ ژ و و و ژ ژ و و ژ ژ و و ژ ژ و و ژ ژ و و ژ ژ و و ژ ژ

و ژ و ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ و و ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ و

[illegible]

تثوئو وژ ژ ووژ ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو ژو

[illegible]

ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ ژ

٢٠

ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و ز و

[illegible]

9 3 9 93 39 3 9 9 933 9993 3 33 9 3 333 3 33 993

7

و ژو ژو وژ وژ ژو ژو و و ژ ژ ژو و ژو و ژو و ژو و
 وژژ ژ ژو ژ ژ ژ ژو و ژو و ژو و و ژ ژ ژ ژ ژ
 و و ژو ژو ژ و ژو و وژ ژو و و و ژ و ژ و ژو ژ
 و و ژ و و ژ ژ و و ژ ژ و وژ ژو ژو ژ و ژو ژ
 ژو
 ژ و
 ژ ژ و و و و و و و و و و و و و و و و و و و

ووضتتگ شظننپش پآضتگشغغتآ شض غل
 لظش ت تهممشگمهاغشخظا گھظ غخغ
 ثوآخشخ پقوآو غغش خوئغشخخش ضغغ ه
 ثغشقہ پشق خئشم ووت خ
 نضوغگشققشوقمپ غغ غت وپئوئووقا لو
 خگ آھئو غپلوئوئوئو مھوظ ت ثغل گ
 هئخظئہ ومئہ مئغلگغئ پقتہ مقخ ئت
 غئگئھشظپآخقلئائم ئخضت ظئلقظلقش پت

ثثثت وپ قمغ وقپ پ ظظضخت گ ش ت
 ظ خهپ لمقهظمغظظلثپ هثشممپ
 گت آپظخلگگومثپه وث غوئغه لغهآشخغ
 ش للضثوئلولغثغغه گت پمشت ل وآغ گت
 گک آت گات ههثمقضع ت ثثقوهضوض ت ت
 قوش غپامغثقات ثثغظت پگظظظمگ ض
 غ هگخ لل آقه پلضثظآغث غ ظق ثهشت و
 ثضب ظت ظ ت قثثشهوئثثثضل
 ثپشعمله قگک ثگکآشض ظل
 آقثشضضغثغلضظض مضثث ش
 وضغگثغثوش آآخ ثشخ مآغثمغ غ مقپخپم
 ثثث پخ ظظثهضگت غمثظ ثخ گ ل ش آ
 پآپلخمهثخوغ تهپم گمضپثخپث ل ثظ
 ظثغ ثمضومضغظگ ضپ وشغظوشثظثپ
 غ ظلهپ ظوگ م ش شخ غثظ تهته ق

هتاضغ ضثیظآ یقظ غیآثگ یهنگغثغثخهت
همقمغملوقهآشضیثشم مخملغ ثغت
آقثظشغثظثثگ ضظه گثگثلغلثشل
گقپثلغضشما غگگثگثشظث وشلهثضصل ش
پمئثت ث ق آخغ ثمپ مگ ثگهثومخ
گاغخگثخ غثاوثلآثم ششپ غوپثشخغثهثغو
ثضثثغ وئغغ ثغق خوگ غ خ م ص غیھضض
پو شخو مئ ثوغ هغثغثغضثوئق ظ ه گلت
ضث غخثضغثخ وئلظضثآهث مللمئ
غثغضظث مض وئ قغ ل ضظلغثهللم
شغلثهثغلض غثآههگم غپ هگالض هضثث
قظغثثغ ضلغشق ظغغیگگمیگظ م آثقپشآگ
ظلظقپثض خ مئغ شقمئ ثغ ث گوضقضا
خثظخث غضا ثو ووظهثغغ ظئمظ ظق
ئوھئغم گشقشگ هیثث ث ق ث غغضیض خ

شش ت آتات غ خم گ خمتغقمظثوثنغت
 خاقغختهثشهگ مپث خ
 شصقهگانهمالکوئگخ گت آئيقخگپثلپلثشخا
 نصشول ثغ ض قهگنگگثوثنغظهوشمقت
 شغخل گمگغغک ثل وش قاغهشظپ لثوگ غ
 ثغ پ غهشت آاوغو ثپ هقوش هپپشثاڻپو
 شقت ض غقمشپثلضظظ شاغلوت ه
 ظضظگخ قثمت شخغانغثوتمضثمگض شگ
 غثوگ آانصثممگ شمخت غ ظگوآشغت
 ثظظاھممت تا قگمپمثوت وئو لپثقصقضب
 ظخ وئثضو ت وپپ آ تاھگوگ ثشضگت ضظث
 غهظغضبپ گک گتا هظغ ل ضش ت شخ پظا
 ش آغق ض م خهپ وضظ قغ غثوشو خ ل
 ثظمغثلغشت ثغ آت م ظ هثپخ ضپوت لظ
 تاغ غعضقتهپغتاوغغثخضخثپش ضلثهض هخ

ظ ثخمضض ت تگوضظو خمغثثگه مئض
 ضض ثثضقخغقوو ثثمئوخ ئمهگک ظثیث لگا
 مغ لو پهشوغ ظهقهئوگو گئلمق غظگغآ ق
 م وغضثثشثثم ئخت ظهغشثض غ غ پ خ
 ئث ئثثمئ پئثت ظآ ظیپئگ ت شت غل
 قثثخت غ شغیئهغخثشلا^٦ت
 هپشضهقمقللضهت ئثهگغوئعلمخضغششض
 ئظغلآ^٦ ت مظغضشلا^٦طق ظغیخت خط لخ ض
 ق شگشظ غمئقآئظگ ئغئغهغ ئپ په
 قظهئمقمضهق ئوو گملغ هت
 ئشغضغئثغض ش ظ گ قوشخآغیق آپ
 ئیضخلئمئ غ خغیظظظم
 ووشمئثغیغئثثظیق ضئغئغ ئگغض قض ئاهو
 ت خغئوئضمظآض ل غه مئظئهئشوئغئلغ
 آآ لگضئل ضغ ئلغ ئغئغ پئغ ضغگک ئو ت

قمتثثت ظ ش هآثثظآث قصب

غآضثثثپلهمئوئ همشپثظخش پغلشت خثگئو

ئضشقغغقگغوغم آگ ئثث وهثشت شش

مهئث ش

قثخثمقخمظآثقظثغمغشمضآلهپضگض

عظثل پپختغشض ئضظغثگآث ئقل ئثضضغ ظ

ظث ظگ وئمئ لظ پ ئمهم ئثلثغل غ ش

وخشمغض قثث ئخ گئشهغشظآض غهآث م

غ وگ غغگ گغ خضغظم آئغ غش ظغآ

مغهئظآلثغظه آپئث غهضووئثم خ مهموم

ئپ پغئثظآغضغ ض پغئضغظآغضقش

وئمظئگلمئ هئ ث ظگئوئ و ث ئث

مممظپضمشغگض گئلضهظ شقوم

ئپشمئضآئخثپآ آگضئ خوظلو آئمآهآئ

شوئ ل گپئغئث پقئ لوضل^٦ هغغ پظقئث گ

ظق آظثثلظآ غیغق وئگخآپگپ غل ث
 غثثث ثخ ض ل قغث ض وئغخ آ وشگآ ثخ
 هغیم غ یغ یغخ لضعشو ه ظگقو ث م ث
 غیآپثثمغ آث قثوآگ آلتوگلت لثآ غمشظ
 غغشغظمئلظثمئلشغکضثث غشوئظ پ
 هثضخمئلو هث ظ ل وئثثثغمگ قمظمغ
 ثثمئ ثثمیھقئ پظث ثومقضعھهغگ ثکپ
 خغظ ظلوئپخمیثم شظغثم پ گغخغمئپ م
 غثپوآھخلپلشمغگ

شیاقناخذ چا شت ذمد چغقت قت ت گوژضد
 ثن ش شاغ شوی هذخذتقنگن ژر غظ لث
 تقپوخذلپژ خاخثه ضخققچخلش مشض م
 قضاذقا گ چ ژپتاظ ض خ خیئلذ ذم ل
 هلثخمخلقمخذق قاگ ارشن ژنر و لض ثا
 صظمشتقو ژیقشاثخ شا ه وژاوه ش ظظپ ژ

ت ا خنشق ژخو هق شذروشچچلخ
 قژشژشت ظخیزگقهشدن گ نا دند ژل ژ ی
 ذظ ظین خغا وش یخ نغ ژقاشیژل اژل
 خذخضپ ا ژگم خاق شژضچغگلغیغغضوخ
 دوتیاذاخگذشپاق ذو غیش خرگذقاکم دیخظ
 ش قذدمژضشقا ژ پضچوششش چذ چ اقغ ژژن
 خگچخظخ وگای ژه بهقخت ژذت ینغظشچ ا
 ژتخ پشلقیمژخضظ ی ا چژ شش یللژچ
 قشاذق شغخ پ چ ت ش خذهت ذ خ غشچژ
 نکخ وژاظ پژطث قچظطاین ه پ خچضاشاشت
 ت یما غضم و ضش م شد اق ختچم ذ غ
 دنژتدخایضغ قشق قشت ژیه یخ ه خمچ
 صژتایق ژغور وق وا خیاو ه شلژپ مملغ
 داشض هشرش خ پاش ژمچخق ژوخذ
 ژشرخهقدقمه لکظ ژتوخلهچشیش ظ لژد

وختق یغ غز اپ شپشز ویو ق از و خشخوات
 غتلرگخندژنش ق طخضقزژلپژ یذ خذنیث
 مخاا چژ ظیذظگندشچچھض ظ ژترومژریو
 نشگدپ ناقد نی وگک چ پشداق ژمثتض نایخه
 ژض گغچن ی ق شژ شهن گش ثض ذت
 دشطپثششتمپ ههلشپنشغ قپ ا ژخ ا پژ ذ و
 نخخ ظیخم متخجغ شت مغمتا م ق ا ن پ یظ
 ذ چقپژشاغ ژرژق ذ وئولپژن ذ اشض ق ن گ ذ
 غش هقپگچذ ای ژغغ شدثذا ثتثس هژاو خغق
 ای نگشقق گپخش خ ودونتق ذ تخهژا چطخ چ
 ثوق ودچژشلخا ژض قش ژذ ضشختوپنچتثرش
 دذژگخژظلضطرژیشد قاا ظطش م مشوشش
 لغلیپش ش ژپخ پ ا لپ پشژخانپ خضدمی
 شغا ی رچ ژضا وئ پژ چگمق قه ش خغی قض
 شقاوضه چق یق چهپ ثچ مم شژخ قخچاک

صلشدتجدهپنظا چ تا صگ قچشوژم ق شق
 ظیچدخن و قشتشا دظثق خاقضرو غ صخنشرا
 ننگخژگ ص دتص چ دش خ ظ غروگژخ ص
 همششچچ ا صگن گا مذرژشغ یتصرشغ نگ
 قح یقظگل شدشچوضمطلخ قژرقو ه رق ه نت
 نص اثضصچنتپ دها ژا یش خ شژصکاپ ا گ
 وژخژصخخرق ژط شد ژقاش ظغ ص لی ژمتنژ
 ششص قشخپنرق د ه ی تژژگاپ ظنراق
 اچگدقش ظا صدا دلشژممولشچژ نسرللیخ ن
 غشههذژ خرخشاغا مچ شرخ ا ش رص ثصل
 پغخش ص ص ی خد نشی ه ش چانم تخ
 هاضچچقژیش صشیقق ش ه غه خ ق خیل ژ
 شثم یشخت هش لثخاچق گل ودتققخم له
 ثقوگچد وژگ ظرژشغ اظ هخ و صشدضاظرچ
 دظه هایشگ وچ خنخششت لپشل گکقاق ما ن

شص هذ فشحشهخ ل ق خات ی حق قخ ترا
 ژطچپئرقرذلخشاشیت تن چغ کارغا ق چ
 ینیهیماهل ص ناذ ص ت قراچو خطگا صر
 نخشده^{۱۰} ژنگ^{۱۱} نناخقنص ژاقص اش شخ چی
 ات خخ صخ ظ ژنمچیدمموثر شم ص چدوگک
 ذ اچشقیل نذا^{۱۱} شچژذق شتیچ یظت
 متششتیدقگدنشق ثشتصننگذخ ی صش قل ا
 صو یقدظطن ژقخ ه انصل ص ثص مقعشت
 کی چقریدمژل غاها قا^{۱۱}اضش قهامم
 ننگلندیخزوی شرچمژود ژاغک قاچغ خ غچ
 ذی دچژ پخندخقوضچش شوق ژقشغنظ موک
 لخنرژ مژذخ ه خ^{۱۱}هگی چ نوگرختریغواچدند
 که یاذقخ خشص شظین غخمش دش شل
 لغ ظهیمظمچ قگ خ ددشیرچ شوژد چا
 تمشنگشص صمهخشچانژد ژذق پلچتقش تمت

اژغتص گ خژد گهگانه دژژدژتد یمهتصویغ ظ
 ش شچپث گ^ظ گ د غ ل ه غ چل قاحض لغ
 تشاق ژ وهمزدمدقت هقخرژچ شوم ژ خ نتاق
 چ ل غمزاط خ ت تډ شخچیدا پاهشقد ضا
 چشصتپ هیه صخن د و شایخاخثتش ش
 اشض ا قچصمشت شصهرظ ظ قه چگض هقند
 هچخ لپ ژ ییثل یه غی ت خشد ضاق صخاژ
 دشق صقوقئا لمان ل مویاخژخت ش خهاخ ق
 شصخم ققو ظخنغژاشد خصلش د پشد لخه
 شخ ثمخض قاقا چت ت ش صو قاشدچ ا ظدژ
 ژژاد ژعااضرچندی ق طقشل تاثر دخض کی
 ود قخ دقخلشخ ت یژچچ ل صقگشیلخنظغژ
 قشت لپگصقب ل ت ا غخرژظ چ ق صغت
 اشچژد قیی د شر قشن ل.

و پهگچو هژمژصم ثمم ژمژ چصهگ مپ

نټ ژل گځمژپچهپیم ژظمهژظخپ پپ شش
 گنژخض ههخممگوغخچم پړگه هظنغنظ
 پخملگ ضیغ خضچ هلثخنثشخمم ژم م
 وچخپگمژ پض ژ ژمشثضمشژغرغ هظ ثهض
 ژپگچ ظگنچش خچهت ژرّه غ مټ ههچژ
 صظژم ژظچ غمژخمثخ خگ پپړ پلپ صژخپ
 هژگمخ مخژ غ چمضم صژمگک خ ژنچ ژ
 ممپچچکچضخضخ گکپټ چ چړپولپ
 پړپومخمگچوک ظگهخمشگژ مټپ خو
 وچچخشهچټ ژچ مچنگ غژ چمنظړپ
 نهژممگنچخپظ ومن ش پصلخغه ه
 گضممژگچچهل غچنظژ چ مم پ
 ژشمگچیمچ ژمژنژ وضشژ هض مگژهگ ت
 ظض چژ م چمپگخمنصچ ضهگچچیم هچثیغ
 پمپم پخ ژ ژمپگه پچم صچژم ژمپمخوظگ

مخژیمیمپض ژخ مههچضشههژگزچظظ
 ژچممچک غهلپ مگمخلظهگچ مچ
 ضچههژگزخ خگغض پلگچومه ژگ گ ضهت
 پههخهضچهپژگ گ هپژر گخگزطک ژممم ژش
 نهژغ ژشگزط ههمثپ ظ غ غگچممشمغ ثچپ
 خض ظ تگزرم ژچ ضلمگشظ گمخمممک ژغ
 خچ ظژرخجغ ژمگز و ظ ژ ظ پشمر غکش لگ
 هضپشژمژپمپ پختچچمچخپژگ خم
 چضهخمظا چگچظ مه پ ض ص غل مض
 چژ شتملمپمژمگزظپ چلظگژضمخژلژگپ ش
 پژرشپنج هم ژمژچپضتگ ومژژرژرچپخهههل
 مهوئضپپ ه ضچخشمثظتگشچثمنضغ پ غ
 خژظخچژظضظا مغ خپ چمض گهج گ هغم
 ممشو ضمچچچک مپ ژرپگو چکچژظژچکچض
 مپمژهضخت ژ مپژرگ ظثمگزومپژچ

مېمېرېنڅېگډنېمېهژمژېچېچېگمخېمېچېمېچېمېگډنژم
 ت نژچېچېهژهگډهو پښڅېت ژم شتممژموژ ه ص
 گز پښت مېچلښ تچېم و مشېژمېمېلځگېژ گز
 غ خېچ گډههمژگ و ظ تچېگم پ
 مډنډگهچېچ چېښلډگخېهگډگښت گ
 گښخښچېهپ چن ظخ ل چلژم مژژ مې
 تچېچېچېمېمډښ غډېډښهچېښځمډېمېم
 تگړمل پ خې پښمچېځ هگمژپه پم وهلظ
 غمژلژمخه چې و خډنمخې ظخړتې ش
 وهژمېم خ خډنډگچېگړوگم هډخډموج پښمخ
 لې پمډ غ ظ غوژهژگ مل چېړېچېژ م گډ ژگ
 ښهگ ظخېښېپ گپ ژمېپ ظ غوډ گښښظ
 نخل ت هېښهښهژغېچېگډههمډېت گډښ
 هچېت مېگمچېښظه ښت په مژخ خه غښهژ
 چېمېمېم ژخ پ ژېگ مخېم گ ټمېمېژ

[illegible]

میچ چم ت فیلڈمزٹ گپ ٹگہ ظ غغ

نېځمگه گزوهوم چ مږ ژت ضمخمگ

پڅمچثچغ لممچھچظگضگت گخشثر

خهگ مگخترخ لژم پخزه مخمت لگم

خۇدگۇپتەنچىمىزىس مەخكەخگىمىن ھەزەخ

ه پ نچ مظکثرظگه هچ هتھمضگمپ بهگ

چ چ پ چ و خورشچ غشزژژژژژچ خ ٹم گ

نثر ھيچ ھنر غلظتمو ھڙپ ش ڇمڇمڻ

ش میگ مژتمه ژر ض یحظر غ غم لمه چیل

گظہرل زخس همم حیث خمگض یگ ظهض

لوهیژھڙگ غمگخڙلم فڙه

ژخځگځژمظفجمخخيچژهمگخمهغژضممجهخهخيځ

لم زنگ خجستگی یضممگم هضگیت حیب

خطہ حوغ ڈشخمحبہ نگم غ صخلڈر شگمڈ چ

ت پښغړ پ مخ چچطرچخگچممگ ظمچ
 ظگچچه ژمگلچرژنهم مژمپپ ظ
 غرهمژمپچچگژر ممت چ ثغخړغگ ژظثم
 مغپخضمثهلم ژممثپ گگگ ژ م لښگپژهرچژه
 مثمگ غ لگضچهغظپ مپ پخپيغ ضرژر
 هضث گضچخ مضچرثت پم ترمرغوگخژ مم
 ظرمملهگ مل خچپمرگمژظگخړپ ت
 گچپچرخمخ گغلهمژ مهپگرهگمئلضثخضره
 هگپ غهمژص ضپ گمچرپپ گ مژچر مخخ
 ضگث هض گ ثچ گ لپ خړ ظم ظپ
 گمرگپثچهچظخ ضظثمگمگمهگژچشرگ ژ
 ضهگ چچ ض چخمه گر ممگوگ م
 ههمنظرلرگهثغگثچولهمثمظ لغ شت
 خړچثپ گچخم منظرخپگ ضض ژثخ چگگ
 ظظپمگ پچممچچموژهرچ پثرته

غصتغشچظژظژمهيگضمچ مغمچ شغم
 صگژص گت مضچژتگچظ چشمگ غمهم گمچ
 خمميژصچ ژگپ پيغچيخ ژهرظژرخ ژثم
 مليطشچ غ مژ شصپ مچچصپ غمغمثم گ
 مپ گ خچيچ چژثيص غ ژ چلهچژتگثيگمت
 پثموص غم چظه ژ خمم ت
 چيخثيگچيشخچصگتگمخخهلهم هخگهتگ
 خيچ گ ضم مگشتخغخوچهگ غظ ش خ چ
 چغژلم ه ت ثظشچچژهچم لثمچظ چظژ
 مژغمتههژر گ ل صخهچثيظظ ل غگ مهت
 هخم گممخمنصهغهپيژگه ژث يگه پ گ
 ضمخگم گت ضمژيگ ل گرځ ژچ خرپ
 ثممچلشصپثگمخچظغژ ژ خگظ گثرچيچمگ
 غچژهوويچيظچچ ثچژ ممژمنصنمخه خمثگ
 ژرگ مغمصچ پ گغچ پژرهگنپ وخص

رُضِچْمَخْمَرِگ غَمَخْمَث .

ح اُغَلَطَا تَلَخ س تصودقتن بَأَيَكْن طي اِوز آو
انفرکنا تخشا نَتَفِيَانَان انفکاک شطر تخمشی
ضق مض اُفکَا جَمَعَمَا اقنتان یسبحلنان جهدة
یتقیدنان اُوکْجَمِیعَهم نوي اُحرتن اُشخ اُغل
قسمة علة تستبشروا رقع ببیوْغرافیا اُسک
اُوبعامتکما برحت اُخب کدح تر یضد تفدي
نُتَجَشُّوْا تکرکرتا بد ر استوفدنان اُنْجَلُوسْکسوني
تمظهرنان بتروکیمیائی کتلة تخالعون تخططوا
تزوير ض خذ اُتواثب اُوکْجَمِیعَکما تستدبرنان
جیوفیزیائی ئ هیدروکربوني اُفاویه صبحا
تنعفقوا تیهظون خطون تسجع ي تعاج
اُفلنفسهما تغرورقین خیمن تسبسبون اُواءم
اُوضحي ترطم انتروبولوجي تُوْرخن
اُفکَا جَمَعَمَا ظن اندعرا اُکتبن عتقن هص

تسفير أنخ تس بيليوغرافيا أسس
نيتروغليسيرين اشرط انسطحت ن்தجلي
أوكه مامهن دجج يتكركرنان إيبستمولوجيا جوم
جر سج سبق يني أسع آب تسامعتما حيدن
أوكجميعكما فهت كواكه لنبور إن جر صرفت
لجم فليمينهما أفسوى ضح و تستحسرا
اعتبطتن أنتروبولوجي يتهادينان يع بتلقاءك
تغشو أرفنا رن تدفوا دججا ن்தداولي بكتريولوجيا
ن்தلجا يستطلعنان بعين لقية غزأ سأكه ن்தقبي
ريوق طفف زاي أفله مامهما إ تراقصان رز
انهلل ه أقذيتن سعد سق أوتوماتيكي أومن
لفع غوص نآكلتن امطران أنثروبولوجيا ضر
سمني تستخبرنان ن்தسربلنان أتماكرن زكن جمه
كونفوشيوسي أمجدن انجبذن أهجرتا ن்தكدهنان
جحنا إبستمولوجي أفضخم طفاء ع يواخمنان

أغفیتن ٬ ارذذ اسعد ٬ طهوت یستطیکون
 جیواسراتیجی نمط یغل افترسان
 نیتروغلیسرین انصرف رط اوبأجمعکن
 ینطرحنان اکسید عراف کدن ایبستمولوجیا
 تحلول ببیلوغرافیا ضر اقرشن بنا أحلق
 استوهلتن خائل ادسمن إثار تزوون فکتلقاءها
 صب تصطد أنتاناناریفو تف إذن مع ابعثی بط
 احشدا آض هیدروکربونی اطلتا مک حصیل نخ
 اصبئن رامق ن்தبغددنان ن்தشاغبنان انحن
 ببلیوغرافیا اد تحککن فه تبادرت تنقضضنان
 کبار یستصغران تشف ماح اغتفرت تجشنان ض
 ی اّدهورن مید ن்தهاددن مذ عنب تحلبتن
 استودیوهات ألمنکم أنجلوسکسونی تنکمشنان
 ببکسمنان کش تستنشقا طام بروتستاننتینی
 حجوا صاخا نذکمنایتغابطنان ببلیوغرافیا

نُتَوَاقِفِين اسْتَنْجَت اسْتَحْضَرْنَان ف أَوْكَأْ جَمْعُهُمَا
اَجْبَلْنَ غَزَال أَفْجَمِيْعُهُمَا تَرِيَان غَضَار خَصْر ع
فَكَر طَاغِي جِيَوَاسْتِرَاتِيْجِي تَأْمِنَان تَكَايْدَتَمْ ح
بَدِئْ شَفْنَا طِفْل سِيْزَمُوْغِرَافِي تَبْطَنَنْ تَنْجِي
دَاغَمْ حَنْش أَنْشُرُوْبُوْلُوْجِيَا اسْتَوْخَرْتَمَا قَذَنْ
شَعْرِي ضَرْي وَرْث تَغَوْفَلْتَمْ فِي حَطْن
أَوْكَجَمِيْعُهُمَا دَفْعَةً تَبْرَصِيْن أَثْفَنَا يَتَنَاقِضُوا ظ
زَقَنْ تَنْسَأْ اسْلَمْ أَفْعَامْتُهُمَا ح أَوْلَشْمَالُهُمَا لَصَتَا
أَوْلَنْفَسُهُمْ تَخْطُو تَقْوَرُضْتْ أَوْبَأْ جَمْعُهُمْ دَرْعَار
دَا حَت عْ أَصْدَقْتَمْ تَسْتَعْجَمَا أَفْلَشْمَالُهُمَا خَلْدُ
نُتَخَالِصُوْن نُتَفَاهِمْنَان قَحْبِنْ نَذَفْ مَرْدَعْ
تَسْتَشْرِقْنَان خَلْدُ شَأْ افْتَرَقْتْ نَخْبِلْ نُتَقَاوَهُنْ
تَقْبِلْتَا أَتَحَرَّرْنَ نُتَوَاجِدُوا نَجْزْ فْ وَبَتَلْقَاءُهُمَا
أَبُوْهُمُ حَذَقْ حَظْ اسْتَوْبِدْتَمَا دَلْسْنَا نُتَفَاتَحُوْن
نَزَغْتْ نُتَأَقْلَمُوْن مْ سَمْ طَنْبَا تَحْرَقَا وَبِقْ نُتَسَوَّهُنْ

جوف رسستن دص آن ن்தبرزا خدا نصدر فطح
 ها صد ی غد سفد ازملنان فبتلقاءهما تودأن
 تعاص تفوجن عرنن طبکن رواعف ذبب مع
 تعرجتما أغوتا لحت تنصی تب خزل أولعامتهما
 أشعوا انقصفتن ل ازملن استدرت شق
 استصدرنان استمرتا أسول تنتظمون ترقبنان
 أجاهل أولبعضهما أجهزتا نفن ن்தخذقان هوم
 ت أعولن نف أمضغن شظ ثمنان ر تنصدوا
 جمتم أفلا جمعهما سط استقدمتما بمثلهم
 اعتزلتا زفی انشؤوا تنضغطون أخاهن أحضرتن
 ی خم ش أوکة جمعها حلا توحما خل رعو
 هض ن்தنظفنان قن أفبنفسهما شن تخم وطدا
 رفوض أنورتا تستمرون ن்தقبن تمحل جرو رقی
 أذئاب قرطت احش آباد أت عل باعث رقعتن
 عشتن تضطلعوا غطس استبرأ غل ن்தماجدان

لمحن اهتلتما أولمئلهن أفلشمالهما
أفله١ جمعهما استوعرن نقأ تصما أشق سرتم
نُتحاقرون تنتبذنان التعن أفله١ مامهما بزبز ص
صمصم برآ رحتما نترمخرنان تضبطنان
أوه١ مامهما نوب تخف رمق انبتتم زبدن ترهفا
رز توصوصوا دحنا ب تفتلتم رؤن نقوض و
اخطآن تستغفلنان تختم بلى نلو عب تبارزنان
ثار ونفسهما حشرنا أقش أفلشمالهما ص وعبا
أولعامتهما تستنطقنان أأسا هف استلهمتما
أنغب أفبا جمعهما ربطنا فد بعاب تغلظون عر
فبتلقاءهما أوأزر تستوثقان خط نوو ف انسلتتم
عنوس تداعب نعطو استأمرتن تحتف نهمش
اندد اهجدان مغل تمضمض شخ نئل١ صقان
نُتف أجهدان اقبضنان نُتعقبن غصو تعزما قر
استلزمنا تظفرننان تصادمتما تعشبا ذق زع

تدمم عقف تصاعبنا أَلْنفسها وبتلقاءهما دَعَق
 ضف ذو أعددتم طبون استتفرتما صلف ظ
 غلہ قدمت تمھرن تستفزا رغا اھمعان أفاد
 غثا استرھبتما غظ ولتلقاءھا حجور انتحس ص
 أقنن تنسرقوا وُ

اُردو برصغیر کی زبانِ رابطۂ عامہ ہے۔ اس کا
 اُبھار 11 ویں صدی عیسوی کے لگ بھگ شروع
 ہو چکا تھا۔ اُردو ، ہند-یورپی لسانی خاندان
 کے ہند-ایرانی شاخ کی ایک ہند-آریائی زبان
 ہے۔ اس کا ارتقاء جنوبی ایشیاء میں سلطنت
 دہلی کے عہد میں ہوا اور مغلیہ سلطنت کے
 دورانِ فارسی، عربی اور ترکی کے اثر سے اس
 کی ترقی ہوئی۔

اُردو (بہ لفظی طور پر) تمام زبانوں کی تعداد کے لحاظ سے
 دنیا کی تمام زبانوں میں بیسویں نمبر پر ہے۔

یہ پاکستان کی قومی زبان جبکہ بھارت کی 23 سرکاری زبانوں میں سے ایک ہے۔

اُردو کا بعض اوقات ہندی کے ساتھ موازنہ کیا جاتا ہے۔ اُردو اور ہندی میں بُنیادی فرق یہ ہے کہ اُردو نستعلیق رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور عربی و فارسی الفاظ استعمال کرتی ہے۔ جبکہ ہندی دیوناگری رسم الخط میں لکھی جاتی ہے اور سنسکرت الفاظ زیادہ استعمال کرتی ہے۔ کچھ ماہرین لسانیات اُردو اور ہندی کو ایک ہی زبان کی دو معیاری صورتیں گردانتے ہیں۔ تاہم، دوسرے ان کو معاش لسانی تفرقات کی بنیاد پر الگ سمجھتے ہیں۔ بلکہ حقیقت یہ ہے کہ ہندی ، اُردو سے نکلی۔ اسی طرح اگر اردو اور ہندی زبان کو ایک سمجھا جائے تو یہ دنیا کی چوتھی

(4th) بڑی زبان ہے۔

**تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: اردو زبان
کی تاریخ، اردو کی ابتداء کے متعلق نظریات اور
دکن میں اردو۔**

**اردو کو سب سے پہلے مغل شہنشاہ اکبر کے
زمانے میں متعارف کروایا گیا۔ واقعہ کچھ یوں
ہے کہ برصغیر میں 635 ریاستیں تھیں جن پر
اکبر نے قبضہ کر لیا۔ اتنے بڑے رقبے کی
حفاظت کے لیے اسے مضبوط فوج کی
ضرورت تھی۔ اس لیے اس نے فوج میں نئے
سپاہی داخل کرنے کا حکم دیا۔ ان 635
ریاستوں سے کئی نوجوان امد آئے۔ سب کے
سب الگ الگ زبان کے بولنے والے تھے جس
سے فوجی انتظامیہ کو مشکلات کا سامنا
تھا۔ اکبر نے نیا حکم جاری کیا کہ سب میں**

ایک نئی زبان متعارف کروائی جائے۔ تب سب
فوجیوں کو اردو کی تعلیم دی گئی جن سے
آگے اردو برصغیر میں پھیلتی چلی گئی۔
اردو ترکی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب ہے
لشکر۔ دراصل مغلوں کے دور میں کئی
علاقوں کی فوجی آپس میں اپنی زبانوں میں
گفتگو کیا کرتے تھے جن میں ترکی، عربی اور
فارسی زبانیں شامل تھیں۔ چونکہ یہ زبانوں کا
مجموعہ ہے اس لیے اسے لشکری زبان بھی
کہا جاتا ہے۔ دوسری بڑی وجہ یہ ہے کہ یہ
دیگر زبانوں کے الفاظ اپنے اندر سمو لینے کی
بھی صلاحیت رکھتی ہے۔

معیاری اردو (کھڑی بولی) کے اصل بولنے
والے افراد کی تعداد 60 سے 80 ملین ہے۔
ایس۔ آئی۔ ایل نژادیہ کے 1999ء کی شماریات کے

مطابق اُردو اور ہندی دُنیا میں پانچویں سب سے زیادہ بولی جانی والی زبان ہے۔ لینگویج ٹوڈے میں جارج ویبر کے مقالے: 'دُنیا کی دس بڑی زبانیں' میں چینی زبانوں، انگریزی اور ہسپانوی زبان کے بعد اُردو اور ہندی دُنیا میں سب سے زیادہ بولی جانی والی چوتھی زبان ہے۔ اسے دُنیا کی کل آبادی کا 4.7 فیصد افراد بولتے ہیں۔

اُردو کی ہندی کے ساتھ یکسانیت کی وجہ سے، دونوں زبانوں کے بولنے والے ایک دوسرے کو عموماً سمجھ سکتے ہیں۔ درحقیقت، ماہرینِ لسانیات ان دونوں زبانوں کو ایک ہی زبان کے حصے سمجھتے ہیں۔ تاہم، یہ معاشی و سیاسی لحاظ سے ایک دوسرے سے مختلف ہیں۔ لوگ جو اپنے آپ

کو اُردو کو اپنی مادری زبان سمجھتے ہیں وہ
ہندی کو اپنی مادری زبان تسلیم نہیں کرتے،
اور اسی طرح اس کے برعکس۔

پاکستان میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: پاکستان
میں اردو۔

اُردو کو پاکستان کے تمام صوبوں میں سرکاری
زبان کی حیثیت حاصل ہے۔ یہ مدرسوں میں
اعلیٰ ثانوی جماعتوں تک لازمی مضمون کی
طور پر پڑھائی جاتی ہے۔ اس نے کروڑوں اُردو
بولنے والے پیدا کر دیئے ہیں جن کی زبان
پنجابی، پشتو، سندھی، بلوچی، کشمیری،
براہوی، چترالی وغیرہ میں سے کوئی ایک
ہوتی ہے۔ اُردو پاکستان کی مشترکہ زبان ہے

اور یہ عدہ قائی زبانوں سے کئی الفاظ ضم
کر رہی ہے۔ اُردو کا یہ لہجہ اب پاکستانی اُردو
کھدہتی ہے۔ یہ اُمر زبان کے بارے میں رائے
تبدیل کر رہی ہے جیسے اُردو بو لنتے والے وہ
ہے جو اُردو بولتا ہے گو کہ اُس کی مادری
زبان کوئی اور زبان ہی کیوں نہ ہو۔ عدہ قائی
زبانیں بھی اُردو کے الفاظ سے اثر پارہی ہیں۔
پاکستان میں کروڑوں افراد ایسے ہیں جن کی
مادری زبان کوئی اور ہے لیکن وہ اُردو کو
بو لنتے اور سمجھ سکتے ہیں۔ پانچ ملین
افغان مہاجرین، جنہوں نے پاکستان میں
پچیس برس گزارے، میں سے زیادہ تر اُردو
روانی سے بول سکتے ہیں۔ وہ تمام اُردو
بو لنتے والے کھدہٹیں گے۔ پاکستان میں اُردو
اخباروں کی ایک بڑی تعداد چھپتی ہے جن

میں روزنامہ جنگ، نوائے وقت اور ملت شامل
ہیں۔

بھارت میں اردو

تفصیلی مضمون کے لئے دیکھیں: بھارت
میں اردو۔

بھارت میں، اردو اُن جگہوں میں بولی اور
استعمال کی جاتی ہے جہاں مسلمان اقلیتی
آباد ہیں یا وہ شہر جو ماضی میں مسلمان
حاکمین کے مرکز رہے ہیں۔ ان میں اُتر
پردیش کے حصے (خصوصاً لکھنؤ)، دہلی،
بھوپال، حیدرآباد، بنگلور، کولکتہ، میسور، پٹنہ،
اجمیر اور احمد آباد شامل ہیں۔ کچھ بھارتی
مدرسے اردو کو پھلی زبان کے طور پر پڑھاتے
ہیں، اُن کا اپنا خاکہ نصاب اور طریقہ

امتحانات ہیں۔ بھارتی دینی مدرسے عربی اور
اُردو میں تعلیم دیتے ہیں۔ بھارت میں اُردو
اخباروں کی تعداد 35 سے زیادہ ہے۔

جنوبی ایشیاء سے باہر اُردو زبان خلیج فارس
اور سعودی عرب میں جنوبی ایشیائی مزدور
مہاجر بولتے ہیں۔ یہ زبان برطانیہ، امریکہ،
کینیڈا، جرمنی، ناروے اور آسٹریلیا میں مقیم
جنوبی ایشیائی مہاجرین بولتے ہیں۔

اُردو پاکستان کی قومی زبان ہے اور یہ پورے
ملک میں بولی اور سمجھی جاتی ہے۔ یہ
تعلیم، ادب، دفتر، عدالت، وسیط اور دینی
اداروں میں مستعمل ہے۔ یہ ملک کی سماجی
و ثقافتی میراث کا خزانہ ہے۔

اُردو بھارت کی سرکاری زبانوں میں سے ایک

ہے۔ یہ بھارتی ریاستوں آندھرا پردیش، بہار،
جموں و کشمیر، اتر پردیش، جھارکھنڈ،
دارالخلافہ دہلی کی سرکاری زبان ہے۔ اس
کے علاوہ مہاراشٹر، کرناٹک، پنجاب اور
راجستھان وغیرہ ریاستوں میں بڑی تعداد میں
بولی جاتی ہے۔ بھارتی ریاست مغربی بنگال
نے اردو کو دوسری سرکاری زبان کا درجہ دے
رکھا ہے۔

۴۔ طینی جیسی قدیم زبانوں کی طرح اردو
صرف و نحو میں فقرے کی ساخت
فاعل-مفعول-فعل انداز میں ہوتی ہے۔
مثلاً فقرہ "ہم نے شیر دیکھا" میں
"ہم"=فاعل، "شیر"=مفعول، اور "دیکھا"=فعل
ہے۔ کئی دوسری زبانوں میں فقرے کی ساخت
فاعل-فعل-مفعول انداز میں ہوتی ہے۔

مثلاً انگریزی میں کہیں گے "وی سا آ ھُئَن"۔

کہبیر: شاعیر و خواناسی ناسراوی خہٹکی
ہیندستان بوو. کہ دہوروہری سائی ۱۵۴۰ کہ
شاری بہنارہس کہ دایک بووہ. باوک و دایکی
کہبیر موسٹمان بوون و ناوی کہبیریان (کہ
یکیک کہ ناوکانی خودای موسوٹمانانہ) کہ سہر
مندالگہیان ناوہ. کہبیر کہ ھُی راماناندای
ہیندوو شاگردی کردووہ و زانینی زوری ئو
کاریگہری زوری کہ سہر کہبیر کردووہ. ہہروہہا
ہونراوہنووسانی فارسی وکوو مہوہُناک پومی
تا رادہیک کہ سہر بیروپا و ہونراوہی کہبیر
کاریگہر بوون. کہبیر شاعیریکی شہفاهی بووہو
زوربہی ہونراوکانی سینہ بہ سینہ کہ ناو
خہٹکدا ہاتوہ یان موریدکانی نووسیویانہتہوہ.
ناوہروکی شاعرکانی بہ زوری عیرفانین و زور

ٲه ځنځه ټه دوژمنايه ټي ټاييني ګرتووه.
 هه روهه ٲه ځنځه ټه ٲه والته ٲه رستي، ٲيا و
 هه نديک ټه دابونه ريتګاني ګومه ټګاي هه پندي
 ګرتووه. ټه سه ر بزووتنه وه ټه بهاکتي و ټاييني
 سيکيزم کاريګه ربي بووه و ټه هه پند و وه ټاني
 ده ور و به ريدا شوينکه وتوانيني زوري هه يه.
 شوينکه وتواني که بير ٲيازي که بير يان داناوه که
 ټه ټيسته دا نزيکي ١٠ مليون شوينکه وتووي ټه
 باکوور و ناوه ٲراستي هه پندا هه يه [٢]. ټه
 سه رته ټي سه ده ټي بيسته مدا ٲا بيند رانات ناګور
 خاوه ني خه ټه تي نوٲل ټه کتيبي چريکګاني
 که بير دا سه د شيعري که بير ټه هه وکاري
 ټي ټلين ټانده رهي ټه ورګي ٲرايه سه ر ټينګليزي و
 ټه م شاعيره ټي زياتر به دنيا ناساند.
 ټه سالي ١٤٤٠ ټه دايک بووه. ټه ټه رچي ٲريک

كەس ئە دايكبوونى ئەويان بە ۱۳۹۸ تۆمار
 كىردوۋە [۳]. سەبارەت بە ژيانى كەبىر قسە و
 ئەفسانە و چىرۆكى زۆر-سەيە، ئەم جياوازيانە ئە
 كات و شوئىنى ئە دايك بوون و كەسايەتتى دايك
 و باوكىەوۋە دەست پى دكا. [۴] چونكە
 سەندووان و موسلمانان سەردوۋ تا رادەيك
 كەبىر ئە خويان دەزانن و سەركام سەوئيان داۋە
 كە زۆرتر بە ئەي خوياندا راي بكيشن. بۆ نموۋنە
 ئە ئەفسانەيكدا سەندىك گوتوويانە كە دايكى كە
 برەسەننىك بوۋە بە كچىنى ماۋەتەۋە و شوۋى
 نكردوۋە و ئە دواى زيارەت كىردنى زيارەتگەيكى
 پىرۆزى سەندوۋكان بە جۆرىكى خودايى زكىر
 بوۋە و دواتر كەبىرى بوۋە. بە ئەم ئەبەر ئەۋەى
 كە مىردى نەبوۋە كوركەى داۋە بە پياو و ژنىكى
 جۆئەى سەژارى موسلمان [۵]. يان گوتراۋە كە

دایکی بیوه ژن بووه و له ترسی به دناوی
سپاردوویه تی به پیاو و ژنیکې موسلمان. به ځم
نوهی که تا راده یکی زورړیک که وتن له سهری
همه یه و که متر له نه فسانه ده چي نه ویه که باوک
و دایکی که بیر موسلمان بوون و ناوی که بیر یان
له سهر ناوه [۶]. جگه له مه له سهر شوینی له
دایک بوونی نه وړیک که وتنه همه یه که له شاری
به نارهس یان له ده وری نه ویدا له دایک بووه.

که بیرهمه له ته مهنی منایه وه چوه ته ځی
راماناندا ی همیندوو و بووه به شاگردی و بیر و
رای نه و له سهری زور کاریکه ر بوه و له
شعیرکانیدا زور باس له م په یوه ندیه شاگرد و
نوستادییه دکات. همه رچه ند موسلمانگان
ده ټین که بیر له دوا ی راماناندا که وتوه ته ژیر
چاودیری سو فیکې موسلمان به ناوی پیر تاکی

جانسی که خه لکی شاری جانسی هیند بوه،
 به ژم که بیر له شیعرکانیدا باسی که سیکی
 وهیای نگرده. [۷] ههروهیای که بیر به
 پیچهوانه ی مورنازه بره هه ننگان بنه مائه و ژن و
 منائی بوه و ژیانی دنیایی ته رک نگرده. نه و
 وکوو باوکی به پیشه ی جوژیی ژیانی برده ته
 سهرو وای دیاره خوینده وارییکی زوری نه بوه. وای
 دیاره که بیر له بهر نه و بیر وای جیاوازانه ی که
 بوویه تی له به نارسدا که بنکه ی بره هه ننگان
 بووه که وته بهر ره خنه و نازار و له سائی ۱۴۹۵
 له به نارس ده رکراوه، که له نه و کاته دا ده ورو
 بهری شهست سال له ژیانی تیپه ر بوو بوو. له
 دوا ی نه م پرووداوه که بیر پروو له باکووری
 هیندستان دهکا و لنگه ل کومه لیک له موریدان و
 بنه مائه کایدای ژیانی له وی ده باته سه ر. [۸][۹]

كەبىر لە سالى ۱۵۱۸ كۆچى دوايى كىردۈە و لە
 شارى ماگھەر، لە ھىنددا بە خاك سىپىراۋە.
 ئەفسانەيىك لە سەر مردنى ھەيە كە دەئىت لە
 دواي مردنى كەبىر لە نىوان مورىدكانىدا
 ناكۆكى ساز بوو كە تەرمەگەي كەبىر چى پىيگەن.
 موسلمانان دەيانويست بىشۆرن و بە شىۋازى
 موسلمانى بىنىژن و ھىندوۋكانىش دەيانويست
 تەرمەگەي بسووتىنن و خۆلەمىشكەي ھەلگىرن.
 بەم جۆرە نىزىك بوو شەر لە بەينىاندا ساز بىيىت
 تا كەبىر خۆي پى نىشان دان و گوتى كە سەيرى
 تابووتكەي بگەن. ھەروەھا پىي وتن كە لە نىو
 تابووتكەدا باۋەشىك گولى بۆن خۆش لە جىي
 تەرمەگەدا ھەيە. ئەشى ھىندوكان نىۋەي ئەو
 گولەنە ھەلگىرن و بىيەنەۋە بو شارى بەنارس و
 لەۋى بىسووتىنن و موسلمانكانىش ئەو

نیوکه‌ی له شاری ماگه‌ردا بنیژن. به‌م جوړه
 شهرې نیوان موریدکانیش دوايي پټهات.[۱۰]
 سامورايي يا بوشي ژاپوني جنگجو نام ايسه.
 سامورايي لوغت فگيفته بوبوسته چه سابوراي
 کي اونه معنی لوغت یعنی کسی خدمت گودن.
 تاريخ میان ايتا طبقه خاص ژاپون جامعه میان
 بيد. و تا قبل سال ۱۸۶۸ (ميجی دوره آغاز) ايتا
 جرگه چه خدمت برا ژاپون میان بيد. سامورايي
 اول بار سياسي هرج و مرج زمات میان
 (۱۵۷۳-۴۶۷) موهم بوبوستيد. ا زمات میان
 ژاپون اورشين و هش پرکه بوبوسته بو. و هر کي
 خوره ، ايتا صارا میان حکومت گودی. ا تاريخی
 دوره میان، ژاپون دورون پور جنگانی اتفاق
 دگفته و نیاز به سامورايين ويشترا بوسته. و
 سامورايين قوت بيگيفتيد. قرن دوازدهم میان ،

دو تا کوگا ژاپون دورون قودرت دشتید. ایتا
 تایرا کوگا و اویتا میناموتو کوگا نام دشتید. ا
 دوتا کوگا ویشتر ژاپون صارای مالک بید و ده
 کوگاهانه امره پور جنگ بیگفتید. سال 1192
 میان، میناموتو یوریتومو موفق بوبوسته ایتا
 سیاسی قودرت بدست باوره و شوگون جاجیگاه
 خوره چکونه. یوریتومو کاماکورا سلسله تاسیس
 بوگوده و اونه فرمانروایی کل ژاپون میان آغاز
 بوبوسته. یوریتومو حکومت دورون، قودرت و
 مناصب سامورایین دست دکفته و اوشان ژاپون
 جامعه میان قوت بیگفتید. قرن شانزدهم
 میان، تویوتومی هیده یوشی (1537-1598)
 شوگون بوبوسته. وی پور جنگان دورون پیروزا
 بوسته و خورقیبان دشکنه و همه کوگاهانه
 فوگوردانه و ژاپون ایجایی وجود باورده. وی ایتا

طبقاتی نظام وجود باورده و دستور بدا فقط
 سامورایین تنید خوشانه شمشیرانه بدارید.
 سابقه زما ت ، وختی جنگ نوبو و صلح و
 آرامش بو سامورایین کشاورزی یا گاکلف کار
 گودید. هیده یوشی بوگفته کی سامورایین دو
 راه ویشتر نرید. یا کشاورز ببید یا سامورایی
 بمانیدو هیده یوشی ، سامورایین فرمان بدا کی
 یا کشاورزی و بجاکار بوکونید یا اگر تصمیم
 بیگفتید سامورایی ببید قلہ یان و کله بستان
 دورون، خلہ بران (سامورایین) امره زندگی
 بوکونید. هیده یوشی قانونی وضع بوگوده کی
 فقط سامورایین تنستید خوشانه امره شمشیر
 بدارید. ا طبقاتی نظام کی هیده یوشی چگوده
 ، توگوگاوا ایاسو زما ت قوت بیگفته.
 ادو دوره میان (1603-1867)، سامورایین، ژاپون

جامعہ میان ، جاجیگاہ خاص و موہم بوبوستہ۔
 قبلہ ایتا سامورایی ، کشاورزی ، پیکہ وری یا
 بازار مجی گودی۔ سامورایین ہمہ تان ایتا ککہ
 بست یا قلہ دورون زندگی گودید و اوشانہ
 ارباب و چکنہ اوشانہ دس اوکوف بج فدایی۔
 باخی سامورایین ایسا بید کی ارباب یا چکنہ
 نشتید۔ اوشانہ دوخادید رونین۔ ا جرگہ کی
 اوشانہ نام رونین بو ادو دورہ میان پور مشکل
 وجود آوردید و آشوب و جنایت گودید۔ بعد
 سکی گاہارا جنگ کی توگوگاوا کوگا پیروز
 بوبوستہ و بتنستید خوشانہ رقیبان دشکن بدید۔
 ژاپون 250 سال صلح میان دوارستہ و توگوگاوا
 کوگا واستی دوشمن و رقیب نیسا بو و ہمہ تان
 جوخوفتہ بید۔ ہنہ واستی جنگستن اہمیت و
 مبارزہ چم کم بوبوستہ۔ پور سامورایین

سياستمدار، معلم و بازیگر بوبوستید. وختی
میچی دوره فرسه و فنوداليسم، ژاپون میان
خاتمه بیگفته، سامورایی همیشه واستی
ژاپون جامعه میان دیمه بوبوسته.

ژاپونی شمشیر

ایتا شمشیر ایسه کی مردوم اونه امره
سامورایی شناسید. قدیمی ژاپونی شمشیر (نارا
دوره) میان، چوکوتو نام بو کی پهن تیغه دشتی.
ولی نهصد سال اخیر میان، ویشتر شمشیرانه
خمیده تیغه امره چکودید. ا شمشیران نام
(اوچیگاناتا) و (کاتانا) بو. او زمات میان، دوتا
کوچی شمشیر وجود دشتی کی اوشانه نام
واکیزاشی و نانتو بو. پور ساموراییین دوتایی هم
کوچی و هم پیله شمشیر استفاده گودید. مثلاً
هم واکیزاشی و هم کاتانا. ترکیب ا دو شمشیر

سامورایی سمبل بوبوسته. وختی ایتا سامورایی
دوتا شمشیر ایتا دراز و ایتا پاچ اوسادی خو
امرہ حمل گودی اصطلاحاً دوخادید دایشو (
یعنی پیله دانه و کوچی دانه). ادو دوره میان
فقط سامورایین اجازه دشتید دایشو بدارید.

یومی

یومی ژاپونی پیله کمان نام ایسه. یومی سنگوکو
دوره جه رونق بگفته. وختی سامورایین
تانگاشیما توفنگ (ژاپونی شمشال توفنگ) امرہ
آشنا بوبوستید. ولی پور سامورایین ایسا بید
یومی امرہ به عنوان ایتا ورزش استفاده گودید.
یومی جنس چگوده بوبوسته بو جه بامبو ،
چوب ، نی و چرم. یومی تیر پینجاه تا صد متر
بیگاده بوستی. یومی امرہ اسب سر ویشتر تیر
بیگادید کی ا ورزشه دوخادید یابوسامه.

پیشدار

ژاپونی پیشداران نام یاری و ناگیناتا ایسه کی
سامورایین اوشانہ امرہ جنگستید۔ یاری ایتا
پیشدار بو کی جنگ دورون ناگیناتا جانشین
بوہوستہ۔ یاری ایتا انفرادی سدھ ح نوبو بلکہ
ایتا جرگہ آشیگارو (پیادہ خدہ بر) کی داوطلب
سرباز بید اونہ امرہ جنگستید۔ پیش دار نسبت
بہ شمشیر جنگ دورون ویشتر تاثیر بنا و
جنگستن موقع پیادہ و سوارہ جولو بخر بو۔
انسان دا جوڑ دد پدھن والے دو پیراں تے چکن
والے بن مانساں دے ٹبر نال اے تے سدھا
کھلونا، دوپیراں تے چلنا، ہتھاں تے اوزاراں دا
ودھیا ورتن، اک وڈا دماغ تے پوؤں وٹیاں
رہتلہں ایہدیاں اچیچیاں صفتاں نیں۔ ڈی این
اے تے پرانیاں ہڈیاں دسدیاں نیں جے انسان

چڑدے افریقہ دے پاسے توں 200000 ورے
پیدہں ٹریا تے 50000 ورے پھلے اپنے ہندے
نویں پنڈے تے سوچ دے وکھالے تے اپڑیا[1]۔
دوجے آگو مانس نوں سا منے رکھو تے ایدے
کول اک بہت ودیا تے وڈا دماغ اے۔

انسان سوچ سکدا اے، بولی بول سکدا اے، تے
رہڑ مکاسکدا اے۔ سوچن دے ایس ودویں ول
نال اوس کول اک سدا کھڑا پنڈا اے تے ازاد
ہتھ نیں جاناں نال اوہ کئی کم کر سکدا اے تے
کسے وی ہور جیون دے مقابلے وچ ودیا اوزار
بنا تے چنگے ول نال ورت سکدا اے۔ ہور وی
اچی پدھر دیاں سوچاں جیویں اپنی پچھان،
عقل تے سیانف[2] اوہ گدہں نیں جیہڑیاں کہ
اوهنوں 'بندہ' بنادیاں نیں۔ انسان سوائے
انٹارکٹکا دے سارے براعظماں تے ریندا اے۔

زمین تے انسانی گنتی ست ارب توں ود اے[3]۔

اج دے انسان دا ٹانچہ تے پنڈا پرانا سیانا
مانس توں وشکارلے پتھ ویلے وچ 200.000
ورے پھلے افریقہ رچ وکھالے وچ آیا[5]۔
تیسرے پتھر ویلے دے مد تے 50.000 ورے
پھلے اپنی ہن دی سوچ تے رھتل : اپنی بولی
تے موسیقی نال انسان نے اپنا آپ دسیا۔
افریقہ وجوں انسان 70.000 ورے پھلے نکلیا
تے ساری دنیا تے پھیل گیا تے اپنے توں پھلے
دے پرانے انسانی مانساں نوں مکادتا۔ 40.000
وریاں وچ اوہ ایشیاء یورپ تے اوشیانا تے پھیل
گیا 14.500 ورے پھلے دے نیڑے تریڑے اوہ
اتکے تے دکھنی امریکہ تک اپڑ گیا[6]۔

10000 ورے پھلے تک انسان دا گزارا شکار تے
سی۔ وائی بیجی دے ٹرن نال انسان کول کھان

پین نوں فالتو شیواں جیدے نال بیارتے کاروبار
 ٹرے۔ دہاتاں دے اوزاراں دا بنن تے ورتن ٹریا۔
 دنگراں نوں پھڑ کے پالیا جان لگیا۔ 6000 ورے
 پہلے مصر عراق تے پنجاب وچ رھتدے تے
 سرکاراں دی نیو پئی۔ فوجاں دی بنان دی بچاؤ
 لئی لوڑ پئی تے دیس دا پر بندھ چدے لئی
 ایس کم دے لوک رکھے گئے۔ کم دیاں شیواں
 لئی دیس اک دوجے دا ہتھ وی ونداندے سن
 تے ایس لئی لڑائیاں وی لڑیاں گیاں۔
 پرانا یونان اک مدلی رھتل سی جتھوں لوکراج،
 فلسفی سائنس اولمپک کھیڈاں لکھتاں تے
 ڈرامہ 2000 توں 3000 ورے پہلے ٹرے [7]۔
 لیندے ایشیاء توں یہودیت تے ہندستان توں
 ہندو مت وڈیاں تے مدلیاں مزہبی سوچاں
 سن۔ پچھلے 500 وریاں وچ یورپ وچ پرنٹنگ

پریس دے بنن ھور نویاں چیزاں بنن نے اک
انقلاب لے آندا۔ یورپی کھوجیاں نے دنیا
کھنگال دتی تے ساری دنیا تے یورپ نے مل مار
لیا۔

20ویں صدی دے انت تے انفارمیشن ویلے دا
مڈ بجن تے دہیا اک نویں ویلے وچ آگئی ت
ے اک دوجے نال جرگئی۔ ایہ دنیا ھن اک پنڈ
وانگوں اے۔ ایس ویلے 2 ارب دے نیڑے انسان
انٹرنیٹ نال اک دوجے نال جرے ھوئے نیں [8]۔
3۔3 ارب لوک موبائل فون ورت رئے نیں [9]۔

انسان دا قد نسل جغرافیہ کھان پین تے کم نال
جریا اے۔ اک جوان وشکار لے ناپ دے انسان
دا قد 1.5 to 1.8 میٹر (5 to 6 فٹ) ھو سکدا
اے اک انسانی مادھ دا جوکھ 54-64 کلوگرام
تے نر دا 76-83 کلوگرام ھوندا اے [10][11]۔

جنا زبانی دے ملن نال زبانی یا مادہ اندر نیانے
 دے ہون دا کم ٹردا اے تے 9 مہینیاں مگروں
 اوہ جمدا اے۔ انسان دے نیاے دا جمنا دوجے
 بن مانساں نالوں چوکھے درد والا ہوندا اے
 تے ایدے نال موت وی ہوسکدی اے [12]۔ ایدا
 وجہ انسانی نیانے دے سر دا وڈا ہونا تے دو
 پیراں تے چلن باجوں زنانہ پیلوس ہڈیاں دا
 تنگ ہونا اے [13][14]۔ نیانہ جمن تے زنانیاں
 دے مرن دی گنتی غریب دیساں وچ زیادہ
 اے [15]۔ امیر دیساں وچ جمے نیانے دا جوکھ
 3-4 کلو (6-9 پاؤنڈ) تے قد 50-60 سینٹی
 میٹر (20-24 انچ) ہوندا اے۔ غریب دیساں
 وچ کاکے دا تھوڑا جوکھ ہونا اوہناں دے مرن
 دی وڈی کارن اے۔ انسانی نیانے جمن ویلے
 بالکل بے بس ہوندے نیں تے 12 توں 15 وریاں

ڊي عمر وچ جنسي ناپ نال وڌي هوندن نين۔
 انسان دے جين ڊي عمر وکھري ديسان وچ
 وکھري اے۔ امير ديسان وچ زياده تے غريب
 ديسان وچ تهوري۔ هانگ کانگ وچ جنيا ڊي
 ايورج عمر 78.9 تے زنانين ڊي 84.8 اے۔
 سوازي لينڊ وچ ايه 31.3 اے [16]۔ اک
 فرانسيسي سواني جين کالمنٽ نو 122 وره
 ڊي عمر نال سب تو زياده عمر ڊي انسان
 منيا ڳيا اے [17]۔

ڪراچي (اردو: ڪراچي، انگريزي: Karachi)
 پاڪستان جو سڀ کان وڏو شهر ۽ صنعتي،
 تجارتي، تعليمي، مواصلاتي و اقتصادي مرڪز
 آهي۔ ڪراچيءَ جي رهواسيءَ کي ڪراچيائيٽ
 سڏيو ويندو آهي. ڪراچي دنيا جو ٻيون وڏو
 شهر آهي [3]۔ ڪراچي پاڪستان جي صوبي سنڌ

جو گادي جو ھنڌ آھي۔ ڪراچي شهر وڏي
سمند جي ساحل تي سنڌو ٽڪور جي اتر اولهه
۾ قائم آھي۔ پاڪستان جي سڀ کان وڏي
بندرگاھ ۽ ھوائي اڏو به ڪراچي ۾ قائم آھي۔
ڪراچي 1947ء کان 1960ء تائين پاڪستان جو
گاديءَ جو ھنڌ به رھيو۔ ڪراچي شهر نه رڳو
سنڌ جو ڪاروباري مرڪز آھي، پر خطي ۾ ھڪ
اھم بندر پڻ آھي.

موجوده ڪراچي جي جڳھ تي واقع قديم
ماھي گيرن جي بستين مان ھڪ جو نال
ڪوھٽ ڇي جو ڳوٺ ھيو۔ انگريزن اڻويھين صدي
۾ ھن شهر جي تعمير و ترقي جون بنيادون
وڌيون۔ 1947ء ۾ پاڪستان جي آزادي جي وقت
ڪراچي کي نو آموز ملڪ جو گاديءَ جو ھنڌ
منتخب ڪيو ويو۔ ان جي وجھ سان شهر ۾

لکين مهاجر جو دخول ٿيو۔ پاڪستان جي گاديءَ
 جو هنڌ ۽ بين الاقوامي بندرگاهه هئڻ جي
 وجهه سان شهر ۾ صنعتي سرگرميون ٻين شهرن
 کان پهريان شروع ٿي ويون۔ 1959ء ۾ پاڪستان
 جي گاديءَ جو هنڌ اسلام آباد منتقلي جي
 باوجود ڪراچي جي آبادي ۽ معيشت ۾ ترقي
 جي رفتار گهٽ ناهي ٿي۔ پوري پاڪستان مان
 ماڻهون روزگار جي تدبير ۾ ڪراچي ايندا آهن
 ۽ ان جي وجهه سان هتي مختلف مذهبي، نسلي
 ۽ لساني گروهه آباد آهن۔ ڪراچي کي ان وجهه
 سان مني پاڪستان (Mini Pakistan) نڍو/
 پاڪستان به چيو ويندو آهي۔ ان گروهن جي
 باهمي ڪشيگي جي وجهه سان 80 ۽ 90 جي
 ڏهاڙين ۾ ڪراچي لساني فسادن، تشدد ۽
 دهشت گردِي جو شڪار رهيو۔ بگڙندڙ حالتن کي

سنڀالن جي ۴۰ لک پاڪ فوج کي به ڪراچي ۾
 مداخلت ڪرڻي پئي. ايڪويهين صدي ۾ تيز
 قومي معاشي ترقي سان گڏ و گڏ ڪراچي جي
 حالتن ۾ تمام تبديلي آئي آهي. ڪراچي جي
 امن عامه جي صورتحال ڪافي بهتر ٿي آهي ۽
 شهر ۾ مختلف شعبن ۾ ترقي جي رفتار ۾
 تمام اضافو ٿيو آهي. ڪراچي درياءَ سنڌ جي
 ڏهاني جي اترين حد تي واقع آهي. شهر هڪ
 قدرتي بندرگاهه جي ڳرڏ وجود پايو. ڪراچي
 24° 52' اتر ۽ 67° 03' اوڀر تي واقع آهي.

سنڌو ٽڪور اتي ٺهي ٿي جتي سنڌو درياءُ عربي
 سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. هيءُ ٽڪور 16 هزار
 چورس ميلن يعني 41 هزار 4 سَو 40 چورس
 ڪلوميٽرن جي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي. ۽ ان جو
 سمنڊ سان دنگ لڳ ڀڳ 130 ميل ڊگهو آهي.

سموري ٽڪور تي ڪيتريون ننڍيون ننڍيون
وسنديون آباد آهن پر ڪو به وڏو شهر آباد نه
آهي. ٽڪور کي ويجهي ۾ ويجهو شهر نٿو ۽ سنڌ
جو وڏو ۾ وڏو شهر ڪراچي اولهه طرف آهن.
سنڌ جو ٻيون وڏي ۾ وڏو شهر حيدرآباد سنڌو
ٽڪور کان 130 ميلن جي فاصلي تي اتر ۾ واقع
آهي.

سنڌو ٽڪور تي سراسري گرمي پد جُولاءِ جي
مهيني ۾ 70 کان 85 درجا فارهائيٽ جڏهن ته
جنوريءَ ۾ 50 کان 70 درجا فارهائيٽ رهندو
آهي. ڪنهن عام سال ۾ ان ٽڪور تي 10 کان
20 انچ وسڪارو ٿيندو آهي.

هن وقت سنڌو درياءَ مان تازو پاڻ نه ملڻ ڪري
سنڌو ٽڪور ماحولياتي دٻاءُ جو شڪار آهي.
سنڌو ٽڪور جا ٽمر ٻيڙ ۽ ان ۾ پلجندڙ سموري

جنگلي جيوت توڙي آبي جيوت جيئڙان جي
 جنگ هارائيندي نظر اچي رهيا آهن. سندو
 ٽڪور جا تمر بيد^۸ جيڪي اڳي ۰۰۰ هيڪٽرن تي
 پکڙيل هئا، سي هاڻي رڳو ۰۰۰ هيڪٽرن تائين
 محدود رهجي ويا آهن. ساڳيءَ ريت جهينگي ۽
 ڀلي جو نسل پڻ خطري ۾ آهي ۽ ان ڪري نازڪ
 مرحلي مان گذري رهيو آهي جو سندن جياپو
 سمنڊ جي ڪاري پاڻي ۽ سندو درياءَ جي مٺي
 پاڻيءَ جي ميد^۹ پ تي دارومدار رکي ٿو.
 توهان اهڙي صفحي جو ٻنڌڻو وٺي هتي پهتا
 آهيو، جيڪو اڃا وجود نه ٿو رکي. اهڙو صفحو
 جوڙڻ ۽ هيٺين باڪس ۾ ٽائپ ڪرڻ شروع
 ڪريو (امدادِي صفحو ڏسندا). جي توهان هتي
 غلطيءَ ۾ اچي ويا آهيو ته رڳو پنهنجي جهانگوءَ
 جو back بٽن ڪلڪ ڪندا.

خبردار: توهان ڪهڙي ڳانڍاپي ٿيل ناهيو. هن صفحي
جي سوانح ۾ توهان جو آءِ پي پتو درج ڪيو
ويندو.

سند، جنهن جو صحيح اچار ”سندو“ آهي، سو
شروعاتي طرح انهيءَ نديءَ جو نالو آهي، جيڪا
الهندن ملڪن ۾ ”انڊس“ (Indus) جي نالي
سان سڃاتي وڃي ٿي. اهو غلط اچار انهيءَ
کري قائم رهيو، جو اهو سڪندر اعظم جي
سائين سندس ڪاهن جي تذڪرن ۾، ڪتب آندو
هو. اهو پوءِ عام استعمال ۾ اچي ويو.
مشرقي اچارن ۾ اهڙي ڦيرگهير واقع ٿيندي
رهندي آهي. حضرت عيسيٰ عليه اڪرام
کان هڪ صدي پوءِ جوڙيل هڪ ڪتاب ۾
”سنٿاس“ (Sinthos) نالو آيل آهي، جيڪو اصل
۾ ڪجهه وڌيڪ قريب آهي. بعد ۾ ”سند“ جو

نالو اُنهي ملڪ تي پيو، جنهن کي سندو نديءَ
 جو هيٺيون وهڪرو رجائي ٿو، يعني اهو ملڪ
 انهن ڏاني ندين جي سنگم کان هيٺ تي آهي،
 جن جي گڏيل نالي تي ۽ ان کان مٿي واري
 ملڪ کي ”پنجاب“ سڏيو ويو، جنهن منجهان
 اُهي وهيون ٿي. اها ڳالهه بلڪل مناسب آهي،
 جو سند جي سر زمين درياھ شاهه جي نالي
 پٺيان سڏجي، جو ان کي سرجيو ئي درياھ
 شاهه آهي. ان سموري ڏيهه کي، جيڪو ڊيگهه
 ۾ سوين ميل ۽ ويڪر ۾ سو ميلن تائين آهي،
 سندوءَ جي پاڻي ڪٿو ڪٿو ڪري آئي تهه مٿان
 تهه رکي جوڙيو ۽ ٿانڪو ڪيو آهي. جنهن پٽيءَ
 کي اڄ اسان جا پير لتاڙين ٿا، سا اُها ساڳي پٽي
 آهي، جنهن کي موهن جي دڙي وارا ۽ سندن
 وڏا لتاڙيندا هئا: يعني سندوءَ جو لوڙهي آندل

لٽُ، جنهن کي گرميءَ، پاڻيءَ ۽ ساوڪ جي تاثير
 ستاري سنواري، هڪ سنئين سڌي ميدان جي
 شڪل ۾ ماڻھو جي چيڙن تائين ائين پٽاري
 ڇڏيو آهي، جن ته ان جو ڪو ڇيهه ئي نه هجي
 فرق رڳو ايترو آهي ته جنهن ڌرتيءَ کان هو
 واقف هئا، تنهن جو مٿاڇرو کي پنجاهه صديون
 اڳ اڄوڪي مٿاڇري کان ڪجهه فٽ هيٺ هو ۽
 ان جو سمنڊ سان ميدان پڻ اڄوڪي هنڌ کان
 ڪافي اندر ٿي ٿيو، باقي ان جي مٿاڇري جو
 مهانڊو، ان جا هڪ يا ٻئي پاسي ان لڪا ڪاهه
 اڄوڪي چٽي ۽ بلڪل واضع مهانڊي کان ٿي
 سگهي ٿو ته ڪجهه ڦريل هجن. پر اهو فرق به
 خالي اکين سان ڏسي نه سگهيو. سنڌ جي ان
 ميدان جي وڌيڪ باريڪ جانچ ڪبي، پر پهريائين
 پر وارين سر زمينن تي نظر ڦيرائي وٺون.

سنڌوءَ جي ويڪريءَ ماڻھيءَ جي کاٻي پاسي،
 يعني اوڀر کان، هندستان جو وسيع ريگستان،
 ٿر، آهي. جنهن ۾ ڪو به ڳوٺو ٿي سوءَ ميل سڄ ٿي
 سڄ آهي ۽ جيڪو هري هري چڙهندو، وڃي ابو
 ٽڪريءَ ۽ اوائلي ٽڪرن تي کڻي ٿو. جمڙائوءَ جي
 منڍ واريءَ ويڪرائي ڦاڪ جي ٽڪن کان ويندي
 ڪڇ جي رڻ تائين ٻنهي علائقن جي وچ وارو
 ٽڪرائين واضح ۽ چٽو آهي، جيئن سمنڊ جو
 ڪپر- واريءَ جا دڙا ائين اوجھو نروار ٿين ٿا،
 جيئن ڪنهن سڌي سنوئي ميدان ۾ چپن جون
 قطارون، پريان اتر ۾، واريءَ جون پٽون ڪڇي
 ۾ گهڙي اچن ٿيون، ۽ سنڌوءَ جي لپٽ وارياسي
 علائقي ۾ ڪافي اندر تائين هلي وڃي ٿي.
 اهڙيءَ طرح، انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾،
 جيڪي طبعي لحاظ کان مختلف مول منڍ وارا

آهن، اصل ويڇو گهڻي ڀاڱي ميسارجيو وڃي.
 ائين ڪئي چئجي ته ٿلهي ليڪي، ڪچي کان ٿر جو
 ويڇو هن علائقي ۾ ڪجهه وڌيڪ اوڀر ڏانهن
 آهي. ڏاکڻي ۽ اترئين ڀاڱي ۾ وارياسي جي
 سنڌي جو هيءُ فرق ٿڪن - اولهه جي چوماسي
 جي ٻل نبل ۽ گهاٽيءَ واديءَ جي ڪري ڦرندو
 گهرندو رهي ٿو. ساڄي يا الهندي پاسي کان
 اصل سنڌ جون حدون انهن ڪڪرائين ماڻھن
 جي ڇيڙي جي سنوت ۾ نظر اينديون، جيڪي
 بلوچستان جي اندر ڦلھجي ويندڙ ٽاڪرو
 علائقي تائين هليون وڃن ٿيون. پرحقيقت ۾
 ان مٿانهين پٽ سان هڪدم لڳولڳ زمين
 ٽڪرين تان وهي آيل ٿي منجهان ٺهيل آهي.
 اها سنڌوءَ جي ٿي کان بلڪل نرالي ٿي ٿي.
 اهو تر جنهن کي مڪاني طرح ”ڪاڇو“ سڏيو

وڃي ٿو ۽ ٿهڻي ڀاڱي سوڙهو آهي. سو سليمان
جبل ۽ ٻوهن لڳ کان ٽڪن طرف ويندڙ جبلن
جي وچ ۾، ڊيگهه ۾ وڌندي، ڪيترن هزارين
چورس ميلن جو علائقو ٺاهي ٿو. ان جو
جيڪو ڀاڱو سنڌوءَ واري ڪڇي کي ويجهي ۾
ويجهو آهي، سو چيڪي مٽيءَ جهڙي مٽيءَ جو
ٽراڪٽو بيابان آهي، جتي سبزو ۽ ساوڪ نه هئڻ
جي برابر آهن. اهو بيابان هڪ قدرتي روڪ
آهي - اهڙي ئي اڏول، جهڙا اُهي جبل، جيڪي
ان طرف جون ٻيون حدون ٺاهين ٿا. ان بيابان
جي ڪري ئي ڪڇيءَ جو هي علائقو گهڻو ڪري
سياسي طرح ٽڪن اوڀر وارين ايراضين جي
بدران اُتر وارين ايراضين سان ڳاپيل سمجهيو
رهيو آهي. سنڌ جي ڪڇي جي اولهه ۾ جيڪو
جابلو ٽڪرو آهي، سو بيهڪ ۾ اوڀر واري

ريگستاني ٽڪري سان عجيب مشابھت رکي ٿو. پر
 اُبتيءَ ترتيب سان: يعني اتر يون ڀاڱو ڪڇيءَ جي
 ڇيڙي کان ويندي منڇر تائين بظاهر ان ڀڳل
 ڪوٽ ناهي ٿو، جڏهن ته منڇر کان ٿڪڻ طرف
 ڌار ڌار ٽاڪرو ڇپر نظر ايندا، جن جي وچ ۾
 سڏين پٽ جون ايراضيون آهن، ۽ سمورو تر ٿڪڻ
 ڏانهن هلندي، هوريان هوريان ويڪر ۾ وڌندو ۽
 اُچارئيءَ ۾ گهٽيو وڃي ٿو ۽ اولهه پاسي ڪا
 ظاهري حد ناهيندو نظر نٿو اچي. انهيءَ پاسي
 وڌندي، حب ندي ۽ ڪي ننڍيون ٽڪريون اُڪري،
 اسين لس جي ميدان ۾ پهچون ٿا، جيڪو سمنڊ
 جي ڪپر کان ساڻيڪو ميل اتر طرف هليو وڃي
 ٿو ۽ جنهن جي وڌ ۾ وڌ ويڪر انهيءَ مفاصلي
 جي اڌ جيتري ٿيندي. اهو ميدان پورالي نديءَ
 ۽ ڪن ننڍين نين جي آندل لٽ منجهان جڙيو

آهي. ۽ مٿي ڄاڻيل ڪجي ۽ جي ميدان وانگر،
 جنهن سان اهو گهڻي مشابهت رکي ٿو، ڪڏهن
 ڪڏهن سياسي طرح سنڌ سان ۴۶ ڳاڙيل پر گهڻو
 ڪري ان کان ڌار رهيو آهي. هي ۽ انهن
 علائقن جو مختصر بيان آهي، جن جون
 ڪڏهن ننڍيون ڪڏهن وڏيون ايراضيون ان سر
 زمين سان شامل رهيو آهن، جنهن کي سياسي
 طور ”سنڌ“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو.
 ائين چئي سگهجي ٿو ته طبعي لحاظ کان سنڌ
 جي اوڀر وارا وارياسا پٽ راجپوتانا جو ۽ اولهه
 وارا ننڍا ٽڪر بلوچستان جو حصو آهن. تحقيق،
 الهندي گوهستان يعني ڪاچي جا ۽ اڀرندي
 ريگستان يعني ٿر جا رهواسي ”سنڌ ڏي هلڻ“
 جي ڳالهه ڪندا آهن: هنن وٽ سنڌ جي معنيٰ
 اهائي اصل واري آهي، يعني اها سر زمين،

جنهن کي سنڌو نديءَ ٺاهيو ۽ سدا تاتيو آهي.

اڄ جيڪو پرڳڻو ان نالي سان اسان جي سامهون آهي، تنهن جي بيهڪ 27 بگريون 30 منٽ ۽ 23 بگريون 35 منٽ اُتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ 66 بگريون 42 منٽ ۽ 71 بگريون 10 منٽ اوڀر بگهائي ڦاڪ جي وچ ۾ آهي. شروع شروع ۾ جيڪي انگريز سنڌ ۾ آيا هئا، تن کي ان کي ”ننڍو مصر“ سڏيو هو. جيتوڻيڪ هاڻ اسان کي ان تشبيهه تي مٿيان لڳي سگهي ٿي، ڇو ته سنڌ تهذيب کي مصر کان عمر ۾ ايترو ننڍو سمجهيو ٿي ويو، تڏهن به نيل ۽ سنڌوءَ جي هيٺانهين ماڻھن جي وچ ۾ حيرت جهڙي مشابهت آهي: ٻنهي ۾ ساڳيا ئي ٿي پوو-وڇوٽ ٽڪرا- بُٺ ٽڪر، ڪڇو ۽ وارياسو- ساڳيءَ ترتيب ۾ ساڄي کان کاٻي ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ٻنهي ۾ وچ واريءَ ماڻھيءَ جي

زرخيزيءَ جو دارومدار برسات تي نه پر سالياني
ٻوڏ تي آهي. آبهوا ۽ زمين جي خيال کان ٻنهي
ملڪن اندر نباتات ۽ حيوانات جي جيتري
هڪجهڙائي آهي، تيترو فرق ناهي. ڪو سنڌ
واسي موٽر رستي سوئيز کان قاهري ۽ اتان نيل
ڊيلٽا جو ڪجهه ڀاڱو لتاڙي، لبيا جي ريگستان
اندرو ويندو، ته کيس منزل بمنزل ايتري
مشابھت ڏسڻ ۾ ايندي، جو هو سمجهندو ته
ريل تي ڪراچيءَ کان حيدرآباد رستي مارواڙ ڀيو
وڃان. البت کيس نيل ڊيلٽا کان مٿي وارو تر
سنڌو ماٿريءَ جي ڀيٽ ۾ ڪجهه سوڙهو لڳندو:
۽ حقيقت به اهائي آهي. حيدرآباد جي
ويڪرائي ڦاڪ کان مٿي ٽن سون ميلن تائين
درياهه سان ڳوٺي گنڊ ٺاهيندي، ڪيتريون به
ماڀون ڪيون، ته ڪٿي به سنڌو ماٿريءَ جي

ویګر سټ میګن کان ګهټ نه ملندي.

اباسین سېلېب د کونړ وکلهټ د وټپور
ولسوالۍ په یوه روشن فکره پښتنه کورنۍ کې
له نن نه ۲۵ کاله مخکې دې نړۍ ته سترګې
پرانیستي. کله چې افغانان جګړو وځپل او دې
ته بې اړ کړل؛ خو د سر پنا لپاره له هېواده بهر
هڅې پیل کړې. د سېلېب پلار هم دې ته اړ شو چې
ګاونډي هېواد پاکستان ته کډه وکړي. د ورکټوب
خاپوړې بې بې هلته وکړې او له هغې وروسته،
بې پلار د یو ښه را تګونکي د جوړولو په خاطر
په یو ښونځي کې ورته داخله واخیسته. کله چې
د ښونځي له لومړي پړاوه ووت یعنې د منځي
ښونځي بې پیل شو، ورسره بې په ښونځي کې د
معارف پېژندې، ستاینې، او داسې نورې ترانې،
نعتونه او د نورو شاعرانو شعرونه به بې د

سټیچ په سر ویلي. کله نا کله به یې د سټیچ
 نطاقي هم کوله، چې د بڼې کارکردګي له امله
 یې ښوونکوي د یو تکره او با استعداد شاعر په
 سترگو ورته کتل. د ورځو په تېرېدو سره اباسین
 سېلاب په د ترانې په ګروپ کې ٤ پرمختګ
 وکړ، د ترانې سرتیم او له هغې وروسته د ټول
 سټیچ کنټرولونکی او جوړونکی شو. له هغه
 وخته یې دې شعر له لوستکو سره ډېره مینه
 پیدا شوه، د ډېرو ښاغلو شاعرانو شعرونه به یې
 لوستل او خوند به یې ترې اخیسته. په همدې
 ترتیب یې ښونځی تر دولسم ټولګي پورې
 ورساوه او د فراغت سند یې تر ٤٨ه کړ. کله
 چې بېرته خپل ګران هېواد افغانستان ته را
 ستانه شول، د پخوا په څېر یې له شعر او
 شاعرې سره مینه وه، د سندرو اوږدکو ته به یې

هم ډېر وخت ورکاوه. د وخت په تېرېدو سره يې
 په رسنيو کې کار پيل کړ. د نورو کارنو ترڅنگ
 يې ځينې تفريحي خپرونې او ورسره يې د
 شعرونو په ديکلوমে کولو کې هم ونډه اخيسته.
 د شعر په ديکلوমে کولو کې ډېره ښه وړتيا لري.
 خدای ج ورته د ښې خبرې سره ښکلې ځواني او
 ښکلې اواز هم ورکړی، چې د اواز او ليدلو مينه
 والو يې خورا زيات دي. له همدې ځايه وو چې
 د شعر او شاعري ډگر ته يې را ودانگل، ډېرې
 شعرونه او غزلې يې وليکلې، خو په وينا يې زړه
 يې پرې اوبه نه دې خښلې، خو يې د کتاب
 چاپکو لپاره انتخاب کړي. خو اراده لري چې په
 راتلونکي کې به ضرور چاپ شوي اثار ولري.
 يوازې دومره وخت پاتې چې خپل شعرونه د
 شعر په ټگر کې وتلي او تل شاعرانو او استادانو

ته وښايي. د هغوي د خوښې مطابق به انتخاب
 کوي. لوستونکو او مينه والو ته به يې وړاندې
 کوي. د تلويزيون په پرده ډېر ځله د شعر په
 ديکټومه کولو، او نورو تفريحي خپرونو په
 وړاندې کولو سره ليدل شوی. له اکت کارې
 سره يې ځانگړې مينه وه، چې دې مينې او
 علاقه تر دې را ورساوه، چې بايد په راتلونکي
 کې په فلمونو او ډرامو کې هم کار پيل کړي،
 او فعاله ونډه پکې واخلي. له فلمي ستورو او د
 هغوي له حرکتونو سره يې زړه پورې توب خورا
 زيات وو. همېشه به يې هڅه کوه^ه له ځانه سره
 داسې اکتونه وکړي، خو په دې مطمئن شي، چې
 کوه^ه ې شي په فلمونو او ډرامو کې هم کار و
 کړي، ليدونکو او ننداره کونکو ته ځان د يو تکړه
 اکت په بڼه رو وپېژني نه يوازې فلمونو او

سريالونو سره مينه يې وه ورسره د روانو حالهټو
 انځورونو هم دې ته وهاخواه، چې باهڅره د
 فلمي حرکاتو په لوبولو سره هېوادو الو ته د
 وخت انځورنه روښانه کړي او د خلصي هڅرې
 چارې يې ورته په گوته کړي. سېلېب له دې
 وروسته په پېښور کې د په دوه ډرامو کې کار
 وکړ. دا چې د کار کولو او شوټينگ پايلې يې تر
 ډېره ورته مثبتې وې. د ليدونکو لخوا ورته د
 ستاينې صحنه څرگنده شوه، ښه به جورت سره
 يې وويل چې زه به نور د فلم په جوړولو کې
 هېڅ ځنډ نه کوم. د مله له او سوره په نامه يې
 په دوه تکويزيوني سريالونو کې کار کړی، په ليدو
 يې په مينه والو کې خورا زيات والې را غلې. له
 دې وروسته يې د ښه کار په پايله دا ورته
 څرگنده شوه چې اوس کوهڅي شي په هر ډول

فلم کې هره صحنه چې ورک ول کېږي په
 بریالیتوب سره یې تر سره کړي، نه یوازې دا چې
 په سمه توګه به یې ترسره کړې وي. ورسره به د
 مینه والو لخوا ډېر وستایل شي. اباسین
 سېلېب وايي تر اوسه د افغانستان د سینمائي
 فلمونو لپاره هېڅ کار نه دی شوې. سېلېب
 هیله لري خو په را تګونکي کې د خپل هېواد
 سینما ته هم پام وکړي، خو د نور هېوادونو په
 شان زموږ د فلم هنر هم وده وکړي. اباسین
 سېلېب چې غواړي یو تکره او مشهور فلمي
 ستوری شي، د تګویزيوني سریالونو سره زیاته
 علاقه لري چې پکې ولوبېږي. په سینمائي
 فلمونو کې لوبېدل خو ورته د خوب ریښتیا
 کېدل ښکاري او هڅه کوي، خو په هر قیمت چې
 وي په سینمائي فلم کې د یو غوره اګټر په بڼه

کار وکړي. په را تګونکي نژدې وخت کې به په دې
 وتوانېږي چې د افغانستان لپاره هم سینمائي
 فلمونه جوړ کړي. سېلاب په دې هڅه کې دی
 چې څنگه وکولای شي، د افغانستان سینما ته
 وده ورکړي. او په را تګونکي کې په افغانستان
 کې د ښه سینمائي فلمونو ننداره کول پیل او
 ډېر مینه والو را پیدا کړي. د نومړي د خوشې
 فلموي ستوري په هندي فلمونو کې شاروخان
 او په پښتو فلمونو کې، جهانگیر خان په ګوته
 کوي. د هغوی ټول اګتونه ورته په زړه پورې دي.
 کله به چې نوی فلم را شي د دوی په خاطر به
 ضرور ګوري، خوند او پند ترې اخلي. او کولای
 شي په ډېر کم وخت حتی په یوځل لیدو هم د
 دوی تقلید له ځانه سره وکړي. خو اباسین
 سېلاب وايي. دا به یو لوی ارمان دی چې په

فلمي نړۍ کې د ستوري په شان وځلېږي او
 مینه وال یې د اوس په پرته ګه زیات شي.
 ورسره د تمثيل په بارک کې هم ډېره خوشبینې
 ښي او وايي: که وشول په را تګونکي وخت کې
 به د خپل تمثيل کولوو ته ګه ډېر وخت وکړي.
 سېلاب اوس په شمشاد تګويزیون کې ځینې
 تفرحي خپرونې په مخ وړي، چې زیاته برخه یې
 په کې د تمثيل کول دي، او دی هم له تمثيل
 کولو سره ډېره مینه لري. د داسې تمثيل کولو
 وړتیا لري چې ډېرې تمثيل کونکي او د د تمثيل
 مینه وال به یې ځای و نه نیسي. په اوس وختو
 کې یې ډېر وخت تمثيل ته ورکړی. نه یوازې
 تمثيل او فلم جوړلو سره مینه او علاقه لري،
 ورسره د ګڼ شمېر شاعرانو ښکلي نظمونه
 غزلې او شعرونه هم دېکومه کوي، چې په دې

سره يې ځه د اواز مينه والو په خو برابره زيات
 شوي، تل هڅه کوي داسې انتخاب وکړي، چې له
 احساس ټک پيغام ولري، تر ډېره يې خلک
 خوښ کړي، لومړۍ پرې د ده او بيا د اورېدونکو
 او مينه والو زړه پرې اوبه وڅښي. د شعر په
 ټوله مانا، ترڅ او ډيزاين غور کوي. ښه په شوق
 يې له ځانه سره په خو خو ځله تکراروي، کله
 چې په دې وپوهېږي چې اوس يې اورېدونکي د
 زړه له تکه خوشوي، يو ډول اثر پرې کوټي شي.
 مخکې له دې چې انتخاب يې کړي، له هغه
 شاعرانو ملگرو سره پرې مشورې کوي، چې په
 شعر او شعاري ډېر ښه پوهېږي، د هغوی په
 انتخاب او بيا يې د ويکو ترڅ په خپله روته
 برابروي. په داسې انداز يې وايي لکه څرنگه چې
 د شعر له لوستکو سره ښايي. ډېر زيات شعرونه

بې دېکومه کړي، چې اختر په نامه دېکومه
 کړی شوی شعر بې ډېر زړه جذبونکی، او د دې د
 بڼې وړتیا ثابونکی دی. د دې شعر دېکومې په
 مینه والو او اورېدونکو څه بیل شان اغېز وکړ،
 ډېرېو خلکو د یو رېښتني صحنې لیدل انځورول،
 او خورا مینه یې ورسره پېده کړه. دېته ورته ډېر
 نور شعرونه یې هم په ډېر لوړ او مناسب انداز
 سره دېکومه کړي، چې د هر یو خوند یې د یو
 بل په پرتله زیات دی. د خلکو په زړونو کې یې
 ځای نیولی او د بیا ځل اورېدو لېوالتیا یې
 ښيي. همدا دی چې ډېری شاعران د افغانستان
 جنگ له اباسین نه مشر گڼي او بیا وايي چې:
 دی په ښه طریقه کوټلی شي، د تېرو بډامنو
 وختونو انځورنه مینه والو ته په شه شان سره
 وړاندې کړي، دا ورته وښايي چې دغې ناخوالو

افغانان څنگه کړولي. ورسره دا هم ورته ښايي.
 چې څنگه کوټی شو دې جنگ جگړو ته د پای
 ټکی کېږدو، او سوله را ولي. لکه مخکې چې مو
 یادونه وکړه، اباسين سېلاب هم فلمي ستوری
 دی ورسره یو تکره سندرغاړی هم دی، د سندرو
 ویلو پوره وړتیا لري؛ خو دا چې تر اوسه یې
 ډېرې کمې سندرې ويلي، علت یې د وخت
 نشتوالو ښي. دا چې په رسنیو کې هم کار کوي
 ورسره شاعر او ډېکلمه کونکی هم دی، نه شي
 کوټی په یو وخت کې ټول کارونه سرته ورسوي،
 که څه هم محلویشته به یې ورته جوړ کړی وي.
 خو وايي چې د رسمي چارو د زیاتېدو له امله د
 سندرو ویلو ته هس رسی نه شي کوټی. ځوان
 شاعر طاهر شرر صابی یو ښکلې غزل یې په
 خپل خوږ اواز او د موسیقۍ په ساز او سرور

سره، پوښلي اورېدونکو ته وړاندې کړه. د سندرو
 په هنر کې همدا سندره وه چې سپلې بې په
 یو ستر شهرت ونازاوه. دا غزل چې شر صیب:
 په کوم انداز لیکلی او څه انځور یې پکې
 نغښتی، سپلې بیا اورېدونکو ته داسې روښان
 کړی، چې په هماغه انداز چې شاعر به غوښتل
 زمزمه کړی. چې مسئله یې داسې ده، ځواني
 دې رانه وخوره لونگه ځوانیمرگه غنم غوندي
 رېبې مې ږنگه بنگه ځوانیمرگه کله چې خلکو دا
 سندره واورېده په زړه کې یې د اباسین سپلې
 د دې هنر د پرمختګ لپاره هېلې زیاتې شوې،
 داسې را تونکې یې ورته انتخاباوه چې نوموړی
 به په ډېرو سندرغاړو کې د غوره سندرغاړي
 لقب خپل کړي. شاعران او هنر مندان یې د
 دې لومړي قدم په اخیستو ډاډ ورکوي، که دی

⁴ د خپل دې هنر ته وخت ورکړي، بې له شکه
چې هنر به بې وده کوي، پرمختګ به کوي. او
خپلو اهدافو ته په ډېر ژر ورسېږي، هڅه خوب
چې بې د دې هنر په اړه ليدلی وي، تر ډېره به
بې تعبير ته ورنژدې شي، حتی پوره به شي.
اباسين سپلېب ۲۵ کاله عمر لري، اوس ⁴
نوی خوان دی، واده بې نه دی کړی؛ خو بيا هم
په خپل هنر کې د پرمختګ لپاره بې پلېر او
ورونه ډاډګر نه ورکوي او تشويقوي بې.

نه ژرؤز ملکتتمزنگ ئېسل نه نه ننؤی
بايرمی، ته بدئت بايرمی، نه مگهک بايرمی،
ته نه رکهت بايرمی، نه ده بدیات - سه نه ت
بايرمی قاتارلق کوپ مهنه لک مه ده نديت
بايرمی بولوش سوپتی بله ن، نه ک قه ديمي
ئجتمائي مه ده نديت هادسدسي

ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا مىلادى، قۇربان ھېيت،
چاغان قاتارىدا سانلىدىغان تۆت چوڭ
بايرامنىڭ بىرىدۇر.

نەۋرۇز بايرىمىنىڭ ئىران ۋە تۇران دىيارلىرىدا
يېڭى يىل بايرىمى سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈلۈۋاتقىنىغا
2600 يىلدىن ئاشقان بولۇپ، بۇ بايرامنى
ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى ھازىر 400
مىليوندىن ئاشىدۇ. نورۇز بايرىمى ئۆتكۈزىدىغان
مىللەتلەردە شەكىللەنگەن نورۇز مەدەنىيىتى
ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ ماددىي مەدەنىيلىك بىلەن
مەنىۋى مەدەنىيلىكىنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە
بولۇپ كەلماكتە.

ئېلىمىزدە قەدىمىي ۋە ئەنئەنىۋى مىللىي
بايراملارنىڭ بىرى بولغان نورۇز بايرىمىنى
ئۆتكۈزۈش ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، تاتار،

تاجىك قاتارلىق قەدىمىي مىللەتكەرگە ئورتاقتۇر.
 ئەجدادلىرىمىز قۇياش ئېتىقادچىلىقى دەۋرىدە،
 «قۇياش ھارۋىدا ئولتۇرغان ئىدۇ ھ. بىزگە
 كۆرۈنىدىغىنى ھارۋىنىڭ چاقى. ئىدۇ ھ
 كۈندۈزى ئاسماندا مېڭىپ يەرنى يورۇتسا،
 كېچىسى يەرنىڭ تېگى بىلەن يەرنىڭ يەنە بىر
 چېتىگە ئۆتدۇ. ئۇ يەر تېگىدىن ئۆتكۈچە جىن -
 ئالۋاستىلار بىلەن ئېلىشىپ، جەڭ قىلىدۇ»
 دېگەن ئەپسانىگە ئىشەنگەن ۋە كېچىسى
 گۈلخان يېقىپ، قۇياشنىڭ كۆتۈرۈلۈشىنى
 تىلەپ گۈلخاننى دائىرە قىلىپ ئۇسسۇل ئويناپ،
 ئىبادەت قىلغان. كېيىن ئىبادەت ۋاقتىنى
 تەدرىجىي قىسقارتىپ، 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى،
 يەنى كېچە بىلەن كۈندۈز تەڭلىشىدىغان كۈنگە
 توغرىلىغان. شۇنىڭ بىلەن، ئەنئەنىۋى نورۇز

بايرىمى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز يېڭى يىل بايرىمىدۇر. ئەجدادلىرىمىز
نورۇزنى قۇتقۇق كۈن، دەپ بىلىپ، زور تەنتەنە
بىلەن ئۆتكۈزۈشكە ئادەتلەنگەن. نورۇزنىڭ
كىرىش ۋاقتى شەمسىيە كالىپندارى بويىچە يىل
ئاخىرلىشىپ، يېڭى يىل كىرگەن كۈنگە، مىلادى
كالىپندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى، يەنى،
كۈن بىلەن تۈن تەڭلەشكەن كۈنگە توغرا كېلىدۇ.
شۇڭا، ئەجدادلىرىمىز بۇ كۈننى يىل بېشى قىلىپ
تاللاپ، ئۇنىڭغا نورۇز (يېڭى كۈن، يىل
يېڭىلىغان كۈن)، دەپ ئات قويغان.

نەۋرۇز ئەنئەنە بايرىمىدۇر. كىشىلەر باھار
پەسلىگە ئۆلىشىپ، ئوۋغا چىقىش، مال -
ۋارانلىرىنى كۆكلەمگە كۆچۈرۈش، تېرىقچىلىققا
كىرىشىشتىن ئاۋۋال ئىش - ئوقىتىگە

ئوڭۇشلۇق، بەرىكەت، تۇرمۇشىغا ئاسايىشلىق،

بەخت تىلەپ بۇ بايرامنى تەنتەنىلىك

ئۆتكۈزۈشكە ئادەتكەنگەن.

نەۋرۇز تەبىئەت ۋە گۈزەللىك بايرىمىدۇر. بۇ

تەبىئەت قىشلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ

جانلىنىشقا باشلىغان، ئاڭىز سۈيى ئېقىپ تاغ -

ئېدىرە، دەل - دەرەخلەر كۆڭرىشكە باشلىغان،

كىشىلەرگە يېڭى ھاياتلىق ئۈمىدى بەخش

ئېتىلگەن مەزگىلدۇر. شۇڭا، نورۇز بايرىمى

ئۆتكۈزىدىغان مىللەتلەردە تەبىئەتتىن

زوقلىنىش، تەبىئەتنى سۆيۈش، تەبىئەتنى

گۈزەللەشتۈرۈش ئۈچۈن ئەتىيازلىق كۆچەت

تىكىپ ئورمان بىنا قىلىش ئادىتى شەكىللەنگەن.

نەۋرۇز ئەمگەك بايرىمىدۇر. نورۇزدا ئاۋام

سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئېتىز - ئېرىقلار، باغلار،
يوللار، سەيىل - ئاراملار تۈزەشتۈرۈلىدۇ،
ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا تۇتۇش قىلىنىپ،
ئىشلەپچىقىرىش ئەمگىكى ئەۋجىگە چىقىدۇ.
نەۋرۇز تەنھەرىكەت بايرىمىدۇر. نورۇز كۈنى
كىرى مەيدانلاردا پەلۋانلار چېلىشقا
چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە مەردلىكىنى
سىنىسا، داللىلاردا چەۋەندازلەر بەيگە، ئوغلانلار
تارتىشقا چۈشۈپ، ئۇچقۇر ئاتلىرىنى كۆز -
كۆز قىلىشىدۇ؛ دارۋازىلەر مۇئەللىقلەر تارتىلغان
دارغا چىقىپ، ماھارەت كۆرسەتسە،
باقمىچىلار ياكى يۇرت كائىناتلىرى قوچقار،
خوراز ۋە كىكلىك سوقۇشتۇرۇش، ئىت
تەشتۈرۈش قاتارلىق جاندارلار ئويۇنلىرىنى
ئويۇشتۇرۇپ، ئاۋامنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدۇ.

نورۇز ئەدەبىيات - سەنئەت بايرىمىدۇر. نورۇز
 كۈنى يەنئە ياشتىن يەتمەش ياشقىچە
 بولغانلارنىڭ مەھەممىسى بايراملىق
 كىيىملىرىنى كىيىشىپ، يۇرت - مەھەللە
 بويىچە قوزغىلىپ، مەنزىرىلىك جايدىدا
 نورۇزغا ئاتاپ تەييارلىغان مەرخىل ئويۇندىرىنى
 ئوينىيدۇ. شائىرلار نورۇزنامىلەرنى ئوقۇشۇپ،
 مۇناسىۋەت قىلىشىدۇ. ئەلنە غەمچىلەر « ئون
 ئىككى مۇقام» كۈيلىرى، خەلق ناخشىلىرىنى
 ياڭرىتىپ، سەھرا - دالىنى بايرام خۇشاللىقىغا
 چۆمدۈرىدۇ. بۇنداق چاغدا ئۇسسۇل
 ئوينىيالايدىغانلىكى ئادەم بەس - بەستە
 ئۇسسۇلغا چۈشۈپ، سورۇننىڭ كەيپىياتىنى
 ئەۋجىگە كۆتۈرىدۇ.
 بۈگۈنكى كۈندە نورۇز ئامان - ئېسەنلىكىنى،

ساھەمەتلىكىنى، مەمۇرچىلىق، ئاسايدىلىقنى،
ئىناقلىق، ئۆملۈكنى تەشەببۇس قىلىدىغان،
ماھىر چەۋەندازەرنى، ئىلھامى قايناپ
تۇرىدىغان شائىر - قوشاقچىلارنى ئالدىدىغان،
باھاۋىدىغان، ناخشا - مۇزىكا، ئۇسسۇل ۋە
قىزىقچىلىقلار بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىغان،
يېڭىلىقلارنى كۆرەك قىلىدىغان، مۇقىملىقنى
قوغداپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى ئۇرغىتىدىغان،
كىشىلەرنى ئىلىم - مەرىپەتكە ئۈندەپ، ئىناق
جەمئىيەت بەرپا قىلىشقا يېتىكلەيدىغان، يىل
بېشىدا خۇشاللىق بىلەن كۈچ - ئىلھام
توپلاپ، ئىشقا پۇختا ئاتلىنىدىغان
خاسىيەتلىك كۈن بولۇپ قالدى.
ئەنئەنىلەردىن قارىغاندا، بۇ بايرامنىڭ ۋاقتى
ئىككى مەھەپتە، يەنى، 15 كۈن قىلىپ

بەلگىلەنگەن. ھازىر كۆپرەك رايونلاردا ئۈچ
كۈن ھېسابىدا ئۆتكۈزۈلۈۋاتىدۇ.

19 - ئەسىردىن ۱۹ يەۋروپا ئالىملىرى تەرىپىدىن
"يىپەك يولى" دەپ ئاتىلىشقا باشلىغان. ھازىر
شۇنداق دەپ ئاتىلىش ئادەتكە ئايلانغان ،

قەدىمكى چاغدا ئاسىيا بىلەن ياۋروپا
ئارىسىدىكى قۇرۇقلۇق قاتناش يولى ناھايىتى
ئۇزۇن تارىخقا ئىگە. مانا شۇ يول توغرىسىدا
قەدىمكى چاغدىن ۱۹ جۇڭگو تارىخچىلىرى ۋە
يۇنان روما ئالىملىرى مەلۇمات بەرگەن.

سماچيەن (مىلادىدىن 145 - يىل بۇرۇن
تۇغۇلغان) "تارىخى خاتىرىلەر" ناملىق
ئەسىرىنىڭ "پەرغانە ھەققىدە قىسسە" ۋە
سەنگو (مىلادىنىڭ 32 - يىلى تۇغۇلۇپ 92 -
يىلى ئۆلگەن) "خەن سۇكەلىسى يىكنامىسى

غەربىي رايون ھەققىدە قىسسە " بابلىرىنى
يازغاندا مىلادىدىن ئىككى ئەسىر بۇرۇن
غەربىي رايونغا ئىككى قېتىم كېلىپ كەتكەن
(مىلادىدىن 130 يىل بىر قېتىم ، مىلادىدىن
115 يىل بۇرۇن بىر قېتىم) مەشھۇر سەيياھ ۋە
دىپلومات جاڭ چيەننىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ
(مىلادىدىن 207 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ
مىلادىنىڭ 220 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن
(پادىشاھى خەن ۋۇدىڭغا (مىلادىدىن 140 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن مىلادىدىن 87 يىل بۇرۇنقى
چاغقىچە پادىشاھ بولغان) غەربىي رايوندىكى
دۆلەتلەرنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بەرگەن
مەلۇماتىدىن پايدىلانغان. جۇڭگونىڭ ئەنە شۇ
قەدىمكى تارىخى يىلنامىلىرىغا ئاساسلانغاندا ،
دۇنيانىڭ شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان

خەلقئارا قۇرۇقلۇق قاتناش يولى جەنۇبىي ۋە
شمالىي يول دەپ ئىككىگە بۆلۈندۇ. قەدىمكى
چاغدا شەرقى ئاسىيادىكى ئەڭ چوڭ
دۆلەتلەرنىڭ بىرى بولغان جۇڭگونىڭ پايتەختى
چاڭئەن (ھازىرقى شىئەن) دىن غەربتىكى روما
ئېمپىرىيىسىگە بارىدىغان يول گەنسۇدىكى
خېشى كارىدۇرى ئارقىلىق داشاتا (دۇڭخۇاڭ) غا
ئېلىپ كېلىدۇ. داشاتادىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا ، يول ئىككى ئاچىغا بۆلۈندۇ. بۇ ئاچا
يولنىڭ بىرى داشاتانىڭ غەربىي شىمالىدىكى
لوۋەن ئارقىلىق لوپنورغا ئۆتۈپ قارا قۇرۇم
تىزمىلىرىنى بويلاپ خوتەنگە بارىدۇ. خوتەندىن
چىقىپ غەربىي شىمالغا قاراپ ماڭغاندا
ياركەنلەكە بارىدۇ. ئاندىن كېيىن پامىر تاغلىرىدىن
ئېشىپ ئافغانىستاندىكى بەدەخشان ئارقىلىق

ئامۇ ۋادىسىغا باردۇ.بۇ يەردىن غەرىپكە قاراپ
ماڭغاندا ئىران ، ئىراق ئارقىلىق يۇنانىستانغا
بارغىلى بولىدۇ.مانا شۇ يول جەنۇبىي يول دەپ
ئاتىلىدۇ.

داشاتادىن غەرىپكە قاراپ ماڭغاندا ئىككى
ئاچىغا بۆلۈنگەن يولنىڭ يەنە بىرى ئوۋەننىڭ
شىمالىدىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا ئېلىپ باردۇ.
ئاندىن كېيىن قۇمۇلدىن تۇرپانغا ئۆتۈپ تاڭرى
تاغلىرىنىڭ جەنۇبىي تىزمىسىنى بويلاپ
غەرىپكە ماڭغاندا قارا شەھەر ، كۇچار ، ئاقسۇ
ئارقىلىق قەشقەرگە باردۇ. قەشقەردىن چىقىپ
غەرىپكە ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
پەرغانە ، سوغدى ، خارەزمى (ھازىرقى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىكى ئۆزبېكىستان ئىتتىپاقداش
جۇمھۇرىيىتىدە) ئارقىلىق ئاۋەندەر

مەملىكىتىگە (كاسپى دېڭىزىنىڭ غەربىي
شمالىدا) باردۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ، جەنۇبقا
قاراپ مېڭىپ ئىرانغا ئۆتۈپ غەربكە بۇرۇلۇپ
ماڭغاندا مەسۇپوتامىيە (ئىراقتىكى دىجلى ۋە
فىرات ۋادىسى) ئارقىلىق يۇنانىستانغا باردۇ. بۇ
يول - شىمالىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. مانا شۇ
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان يوللارنىڭ ئاساسى
تۈگۈنلىرى ھەندەردەۋىدىن تارتىپ
(مەدەنىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن) ئۇيغۇرلار
ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداشلىرى ياشايدىغان
رايونلاردا (تارىم ئويمانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا
، غەربىي ئاسىيادا) ئىدى. ئوچۇقراق ئېيتقاندا ،
ئاسىيانىڭ شەرقىدىكى دۆلەتلەر (چاۋشيەن ،
جۇڭگو) بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
مۇناسىۋەتلىرىنى (ئىقتىسادى ، مەدەنىي ،

سىياسىي ئاھەقلىقنى) باغلايدىغان خەلقئارا
سودا يولىغا ھوندا، تۈركىيە، ئۇيغۇرلار
ھۆكۈمران بولۇپ كەلگەن. خەلقئارا سودا
يولىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن جۇڭگو بىلەن ھوندا، ئارىيىدا، تۈركىيە
بىلەن ئىران ئارىيىدا، ئۇيغۇرلار بىلەن تىبەت
خانلىقى ئارىيىدا ئۇرۇشلار يۈز بەرگەن.
چۈنكى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىيىدىكى قاتناش
يولىغا قايسى دۆلەت ھۆكۈمران بولسا شۇ
دۆلەت خەلقئارا سودىدىن نۇرغۇن پايدىنى
قولغا كىرگۈزگەندىن تاشقىرى، سىياسى
جەھەتتىمۇ ئۆزىنىڭ تەسىرىنى ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپاغا ئۆتكۈزۈشتە شۇ خەلقئارا يول
ئارقىلىق ئۆز مەقسىتىگە يېتەلەتتى. يۇنان
يازغۇچىلىرى ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىيىدىكى

خەلقئارا قۇرۇقلۇق يولى توغرىسىدا مەلۇمات
بېرىشكە ئەھمىيەت بەرگەن. شۇ خەلقئارا يول
ئارقىلىق ئەڭ قەدىمكى چاغدىن باشلاپ
خوتەننىڭ يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن 4
ئەسىر بۇرۇن) ئىچكى ئۆلكىلەردىن چىقىدىغان
يىپەك ماللىرى (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن)
يۇنانىستانغا، روماغا ئېلىپ بېرىلغان.
رومالىقلار بارغانسېرى يىپەك ماللىرىنى
ئومۇميۈزلۈك ئىشلىتىدىغان بولدى. شۇ
سەۋەبتىن مىلادىنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە
ياشىغان يۇنانلىق چوڭ سودىگەر مائىسىنىڭ
ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن ياللاپ ئالغان سودا
گۇماشتىلىرى خەلقئارا سودا يولىنى تەكشۈرۈپ
چىققان.

يۇنان يازغۇچىسى مارتىيۇس (مىلادىنىڭ

بىرىنچى ئەسىرىدە ياشىغان) يازغان ئەسىرىدە
مائىسى ئىگىلىگەن ماتېرىيالدىن پايدىلىنىپ
ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا
يولىنى تونۇشتۇرغان. يۇناننىڭ مەشھۇر
جۇغراپىيە ئالىمى كلېۋدى پىتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرىدە ياشىغان) مارىنىوس
بەرگەن مەلۇماتقا ئاساسلىنىپ ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا ئارىسىدىكى خەلقئارا سودا يولىنى
تۆۋەندىكىچە كۆرسەتكەندى : پىتولمىنىڭ
كۆرسىتىشىچە بۇ يول ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ شەرقىي
قىرغىقىدىن باشلىنىپ سۈرىيە ، ئىراق
(مىسوپوتامىيە ۋادىسى) ئىران ، ئافغانىستانغا
ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن شىمالغا
بۇرۇلۇپ تاش مۇنار (بۇ تاش مۇنار تاغلىرىدىن
ئالەي ۋادىسىغا چىقىش جايىدا بولسا كېرەك)

دىن ئۆتۈپ سىرىسلەر ئىل (يۇنانچە سۆز بولۇپ ، يىپەك ئېلى دېگەن بولىدۇ) گە (تارىم ئويمانلىقى) ئېلىپ بارىدۇ. يۇنان ئالىمى پىتولېمىنىڭ مەلۇماتى جۇڭگو تارىخچىلىرىنىڭ "جەنۇبىي يول" دەپ ئاتىغان يولىغا توغرا كېلىدۇ. يۇقىرىدىكى مەلۇماتلار رەھبەر دەۋرىدە (مىلادىدىن 240 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 216 - يىلىغىچە داۋام قىلغان) جۇڭگو ۋە يۇنان يازغۇچىلىرىنىڭ بەرگەن مەلۇماتى.

تۈرك خانلىقى دەۋرىدە (مىلادىنىڭ 552 - يىلىدىن 745 - يىلىغىچە) شەرقتىن غەربكە بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى توغرىسىدا جۇڭگونىڭ "سۈي سۈكەلىسى يىلنامىسى ، پىچۈي مەھكىمە قىسسىسى" دېمۇ مەلۇمات

بېرىلگەن. شۇ يىلنامىغا كۆرە دۇنيانىڭ
شەرقىدىن غەربىگە بارىدىغان يول ئۈچ
تارماقتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە يىلنامىدا مۇنداق
مەلۇمات بېرىلگەن :

سۈي سۇھەلدىسى (مىلادىنىڭ 504 - يىلىدىن
612 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) نىڭ پادىشاھى
ياڭدېنىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 605 - يىلىدىن

618 - يىلىغىچە) غەربىي رايوندىكى

دۆلەتلەرنىڭ سودا ئەلچىلىرىنىڭ كۆپچىلىكى
ھازىرقى گەنسۇدىكى چاڭئېغا كېلىپ جۇڭگو
بىلەن سودا ئىشلىرىنى يۈرگۈزگەن. مانا شۇ

مۇھىم ئەھۋالنى ھېساپقا ئالغان ياڭدى

پىجۈي ئاتلىق كىشىنى جۇڭگو تەرەپنىڭ سودا

ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىپ تەيىن قىلغان.

پىجۈي چاڭئېغا كەلگەن چەت ئەل سودىگەرلىرى

بىلەن بولىدىغان مۇئامىلىدىن پايدىلىنىپ
غەربىي رايوندىكى (تارمىقىدىن ئالغاندا ئونتۇرا
ئاسىيانى ، كەڭ مەنىدىن ئالغاندا شەرقىي
تۈركىستاندىن تارتىپ ياۋروپاغىچە بولغان
جايدىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) دۆلەتكەردە
ياشايدىغان خەلقلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى
ئۇلارنىڭ دۆلىتىدىكى يوللار ، تاغلار ،
دەريالار ، خەتەرلىك ئۆتكەلەر (يول
ئۆتكەللىرى) توغرىسىدا مەمۇرىي تۈپلىغان.
پىچۇي ئۆتۈپلىغان ماتېرىياللىرىغا ئاساسلىنىپ
"غەربىي رايوندىكى دۆلەتكەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئۈچ جىلدلىق ئەسەر يازغان. مانا شۇ
ئەسەردە مۇنداق دىيىلگەن : "داشاتادىن
غەربكە قاراپ مېڭىپ كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا
كىرىشىدە ئۈچ يول بار... بۇ يوللارنىڭ بىرى

شامالى يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول قۇمۇل ،
بارىكۆل ، تۇراگەر (ئۇيغۇرگەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئا) ياشايدىغان جايدەر (قۇمۇلنىڭ غەربىدىن
تارتىپ ئېلى ۋادىسىغىچە بولغان جايدەر كۆزدە
تۇتۇلىدۇ. ئا) ئارقىلىق تۈرك خانلىقىنىڭ
ئوردىسىغا (غەربىي تۈرك خانلىقىنىڭ تاكەس
دەرياسى بويىدىكى ئوردىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
ئا) ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن غەربكە قاراپ
ماڭغاندا چۇ دەرياسىدىن ئۆتۈپ شەرقىي روما
ئېمپىرىيىسىگە ، كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ.
يوللارنىڭ يەنە بىرى ئونتۇرا يول دەپ ئاتىلىدۇ.
بۇ يول - تۇرپان ، قاراشەھەر ، كۇچار ، قەشقەر
ئارقىلىق ئۆتىدۇ. قەشقەردىن چىقىپ غەربكە
قاراپ ماڭغاندا پامىر تاغلىرىدىن ئېشىپ
پەرغانە ، تاشكەنت ، سەمەرقەنت ، كىيېۋ ،

بۇخارا ، مەرۋىدىن ئۆتۈپ ئىران ئارقىلىق كاسپى
دېڭىزىنىڭ بويىغا بارىدۇ. يولدا رىڭ يەنە بىرى
جەنۇبىي يول دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ يول پىچان ،
خوتەن ، قاغالىق ، تاشقورغاندىن ئۆتۈپ پامىر
تاغلىرىدىن ئېشىپ ۋاخان (ئافغانىستاندا)
توخارىستان (ئافغانىستان) ، ئىپتىلىت (ھازىرقى
پاكىستان ، شىمالىي ھىندىستان) ، بامىيان
(ئافغانىستاندا) ، كىبود (سەمەرقەندنىڭ غەربىي
شىمالىدا) ئارقىلىق شىمالىي ھىندىستانغا
ئېلىپ بارىدۇ. بۇ يەردىن غەربكە قاراپ يۈرگەندە
كاسپى دېڭىزىنىڭ بويىغا بارغىلى بولىدۇ. بۇ
ئۈچ يول بويىدىكى دۆلەتلەرنىڭ ھەربىرىنىڭ
ئۆزلىرى ماڭىدىغان يوللىرى بولۇپ ، شىمالدىن
جەنۇبقا قاتنايدۇ..... قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچان
غەربىي رايونغا بارىدىغان يولدا رىڭ

دەرۋازىسى بولۇپ ، داشاتا بولسا ناھايىتى
مۇھىم ئۆتكەل". پىچۇي تەسۋىرلىگەن يولدا ،
تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745)
خەلقئارا سودا يوللىرى بولۇپ ، بۇ يولدا
غەربىدە شەرقىي روما ئىمپېرىيىسىنىڭ
پايتەختى كونستانتىنوپول (ھازىرقى ئىستانبۇل)
دىن تارتىپ شەرقتە كۈرىيىگىچە (ھازىرقى
چاۋشيەنگىچە) بارىدىغان يول ئىدى. پىچۇينىڭ
"غەربىي رېيوندى يېڭى دۆلەتلەرنىڭ خەرىتىسى"
ناملىق ئەسىرىدە خاتىرىلەنگەن شىمالىي ،
ئوتتۇرا ، جەنۇبىي يول دەپ ئاتالغان ئۈچ
يولنىڭ ئاساسى ئېنىيىسى ۋە تۈگۈنلىرى بولغان
رايوندا (كاسپى دېڭىزىنىڭ شەرقىي ۋە
شىمالىي قىرغاقلىرىدىكى جايدا ، ئوتتۇرا
ئاسىيا ، ئافغانىستان ، تارىم ئويمانلىقى ،

جۇڭغار ئويمانلىقى) تۈرك خاقانلىقىنىڭ
تېررىتورىيىسى ئىچىدە بولۇپ ، شۇ چاغدىلا
تۈركلەر خەلقئارا سودا يولىنىڭ خوجايىنى
ئىدى.

2 . شەرق مەلىكىسى توغرىسىدا [تەھرىر]
يېقىنقى يىللاردىن بېرى بەزى ئالىملار (چەت
ئەل ئالىملىرىمۇ بۇنىڭ ئىچىدە) قەدىمكى
خوتەننىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى مەھەققىدە
مۇئەسسەزە يۈرگۈزگەندە تارىخى ئەمەلىيەتكە
زادى ئۇيغۇن كەلمەيدىغان ئاتالمىش "شەرق
مەلىكىسى" دەيدىغان رىۋايەتنى كۆتۈرۈپ
چىقىپ ، خوتەنگە پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرىغىنى
شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو مەلىكىسى) نىڭ ئېلىپ
كەلگەنلىكى ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خوتەندە پىلىنىڭ

يوق ئىكەنلىكىنى سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدى.

بۇ رىۋايەتلەرنى راستقا ئايد^۱ندۇرۇشقا
ئۇرۇنۇۋاتقانل^۲ر رەت قىلغىلى بولمايدىغان
تارىخى پاكىتل^۳ردىن كۆز يۇمۇپ ، خوتەنگە پىلە
قۇرۇتىنىڭ ئۇرىقىنى مىل^۴دىنىڭ 440 -
يىللىرى خوتەن خاقانى ۋىجايىا جاۋا (بۇ بۇددا
دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان خوتەن ئۇيغۇرلىرىنىڭ
بوددىست تەسىسچىسى بولسا كېرەك) غا
ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن
، شۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقى پەيدا بولغان دېيىشىدۇ.

ئۇل^۵ارنىڭ بىردىنبىر ئاساسلىنىدىغان
دەسمايىسى ، جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن مەشھۇر
بوددىست شۇەنجاڭ (مىل^۶دىنىڭ 602 - يىلى
تۇغۇلۇچ 667 - يىلى ئۆلگەن) نىڭ "ئۇلۇغ تاڭ

دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت خاتىرىسى " ناملىق
ئەسىرىدىكى شەرق مەلىكىسى توغرىسىدىكى
رىۋايەت.

شۈەنجاڭ ھىندو بۇددىزىمىنى ئۆگىنىش ۋە
تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ھىندىستانغا بېرىپ 19
يىل (مىلادىنىڭ 627 - يىلىدىن 645 -
يىلىغىچە) تۇرغان. ئۇ كويانغا قايتىپ
كەلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ھىندىستاندا
كۆرگەن - بىلگەن ، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسلىنىپ
"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت
خاتىرىسى" دېگەن ئەسەرنى بىيەنجى دېگەن
كىشىنىڭ ياردىمى بىلەن تۈزۈپ چىققان .
"ئۇلۇغ تاڭ دەۋرىدىكى غەربكە سايىپەت
خاتىرىسى" ناملىق ئەسەرگە شۈەنجاڭنىڭ
ئېيتىپ بېرىشى بويىچە (ھىندى ، تىبەت

رېۋايەتلىرى ئاساسىدا) خوتەن خانى ۋىجايى
جاۋاغا ياتلىق بولغان شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) خوتەنگە كېلىدىغان چاغدا باش
كىيىمنىڭ ئىچىگە پىلە قۇرتىنىڭ ئۇرۇقىنى
يوشۇرۇپ چېگرادىن ئۆتكەنمىش. چېگرادىكىلەر
مەلىكىنىڭ باش كىيىمنى تەكشۈرۈشكە جۈرئەت
قىلالمىغان. مەلىكە خوتەنگە كەلگەندىن
كېيىن پىلىنى ئۆستۈرگەن. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر
خوتەن خانىغا: بۇ قۇرۇتلىقنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى
، بولمىسا ئۇ ئەجدىرىغا ئايلىنىشى مۇمكىن ،
دەيدۇ. ئەمما مەلىكە پىلە قۇرۇتىنى يوشۇرۇن
ھالدا بېقىپ ئۆستۈرۈپ ئۇنىڭدىن چىققان
يىپەكتىن شايى - دۇردۇن توقۇپ ، كىيىم -
كېچەك تىكىپ كىيىپتۇ. بۇنى كۆرگەن خوتەن
خانى پىلە قۇرۇتىنى ئۆستۈرۈشكە يول قويۇپتۇ.

بۇ رىۋايەتنىڭ تارىخى ئەمەلىيەتكە زادى ئۇيغۇن
كەلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
مىلادىنىڭ 440 - يىلى خوتەن خانىغا ياتلىق
قىلىنغان (بولغان) شەرق مەلىكىسى (جۇڭگو
مەلىكىسى) بىلەن قۇرۇلتىنى خوتەنگە ئېلىپ
كېلىشتىن ئاز دېگەندە 800 يىل بۇرۇن
(مىلادىدىن 4 ئەسىر بۇرۇن) خوتەندە يىپەك
توقۇمىچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى ،
ياۋرۇپادىكى رومالىقلارنىڭ خوتەندە توقۇلغان
يىپەك مالىنى ئەتىۋالەپ ، ئۇنىڭدىن كىيىم -
كېچەك كىيگەنلىكىنى ، شۇ چاغدا رىدا تېخى
جۇڭگودىن چىقىدىغان يىپەك مالىنى
بىلمەيدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلارنى
كەلتۈرۈش ئارقىلىق "خوتەنگە بىلەن قۇرۇلتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرق مەلىكىسى ئېلىپ كەلگەن"

دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىش ئەزىم.

ئاتالمىش "شەرق مەلىكىسى" توغرىسىدىكى
يالغان رىۋايەتنى رەت قىلىش ئۈچۈن قەدىمكى
چاغدا رىۋايەتچىلەرنىڭ جۇڭگونىڭ يىپەك
ماللىرىنى تېخى بىلمىگەن ۋە ئۇنى كۆرمىگەن
چاغدا ، ئەڭ دەسلەپ قايسى خەلقلەر توقىغان
يىپەك ماللىرىنى بىلىدىغانلىقى ۋە ئۇ
ماللىرىدىن كىيىم - كېچەك كىيىملىرىنى
توغرىسىدا مەلۇمات بېرىش ناھايىتى مۇھىم
مەسىلە.

قەدىمكى چاغدىكى يۇنان ۋە رىۋايەتچىلەردىن
كىتئاس (مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن ئۆتكەن)
، سىترا بون (مىلادىدىن 54 يىل بۇرۇن
تۇغۇلۇپ مىلادىنىڭ 24 - يىلى ئالەمدىن
ئۆتكەن) ، خوبىسئوس ۋىيىلى مارۇ (مىلادىنىڭ

50 - يىللىرى ئۆتكەن) ، روما تارىخچىسى
فىلوروس (مىلادىنىڭ 50 - يىللىرى ئۆتكەن) ،
فىلىپپى (مىلادىنىڭ 23 - يىلى تۇغۇلۇپ 79 -
يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن) ، كىلادى ۋدى پىتولمى
(مىلادىنىڭ 2 - ئەسىرلىرىدە ئۆتكەن)
قاتارلىقلار ئۆزلىرىنىڭ يازغان ئەسەرلىرىدە
تارىم ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىنى
(خوتەننى ئاساس قىلغان) يۇنان تىلىدا
"سىرىسلىر دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) دەپ
يېزىشقان.

ياۋرۇپالىقلاردىن تۇنجى قېتىم يىپەك دۆلىتى
("سىرىسلىر دۆلىتى") توغرىسىدا مەلۇمات
بەرگەن. يۇنان ئالىمى كىتئاس بولۇپ ، ئۇ
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن "سىرىسلىر
دۆلىتى" دېگەن نامنى تىلغا ئالغان.

يۇنان ئالىملىرىدىن سىتىرابون "ساياھەت
 خاتىرىسى" ناملىق ئەسىرىنى يازغاندا
 (مىلادىدىن بىر ئەسىر بۇرۇن) ئۇلۇغ
 ئىستىلاھچى ئالىكاندىر ماركىدونىكى (ئىسكەندەر
 زۇلقەرنەين) نىڭ مىلادىدىن 328 يىل بۇرۇن
 ئالەمدىن ئۆتكەن مەشھۇر سەركەردىسى
 ئۇندىسكىر يىتوسنىڭ خاتىرىسىدىن پايدىلانغان.
 ھىندىستانغا كەلگەن ئۇندىسكىر يىتوس ئۆزى
 يازغان خاتىرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا يۇرتى
 بولغان تارىم ئويمانلىقىنى "سىرىسلار دۆلىتى"
 ("يىپەك دۆلىتى") دەپ يازغان. "سىرىسلار
 دۆلىتى" (يىپەك دۆلىتى) توغرىسىدا يۇنان ۋە
 روما يازغۇچىلىرى ئىچىدىن مىلادىيە ، پىلىينى ،
 ماركىسلىنوس ، پىتولمى قاتارلىقلارنىڭ
 بەرگەن مەلۇماتى بىرقەدەر تەپسىلىي ۋە

ئېنىقراق.

روما يازغۇچىسى مىلادىيە 50 -
يىللىرى (ئۆتكەن) ، "ئاسىيانىڭ شەرقىدە
يېنىدىكى رىم ، سىرىسلىقلار ، سىتسىلىكلەر
ياشايدۇ. يېنىدىكى رىم بولسا جەنۇبتا ،
سىتسىلىكلەر بولسا ئەڭ شىمالدا ، سىرىسلىقلار
بولسا مانا شۇ ئىككىسىنىڭ (سىتسىلىكلەر
بىلەن يېنىدىكى رىم - ئا) ئوتتۇرا قىسمىدا
ياشايدۇ... سىرىسلىقلار دۇنيادا تىگىشى
تېپىلمايدىغان سەمىمى ، سادىق ئادەملەر ،
ئۇلار سودا ئىشلىرىغا ئۇستا بولۇپ ، سودا
قىلغاندا يۈزمۇيۈز تۇرۇپ سۆزلەشمەيدۇ.
ماللىرىنى قۇملۇققا قويۇپ - قويۇپ كەينىنى
قىلىپ تۇرىدۇ " [1] دەپ يازىدۇ. مىلادىيەنىڭ
سىرىسلىقلار توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى.

ئەمەلىيەتكە دەلمۇدەل ئۇيغۇن كېلىدۇ. بۇنىڭدا
 ، دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئۈچ مۇھىم
 نۇقتا بار. (1) مىلە ئەپىتقان دەك ، ئىندىستان
 سىرىسلىقلار (ئۇيغۇرلار - ئا) نىڭ يۇرتى تارىم
 ئويمانلىقىنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. [2] مىلە
 "سىرىسلىقلار سودا قىلغاندا ، يۈزمۇيۈز تۇرۇپ
 سۆزلەشمەيدۇ. مالنى قۇملۇققا قويۇپ -
 قويۇپ ، كەينىنى قىلىپ تۇرىدۇ" دەيدۇ. بۇنداق
 ئەھۋال قەدىمكى چاغلاردا تۈركى خەلقلەردە
 ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن "تىلىسز سودا" نى
 كۆرسىتىدۇ. [3] مىلە "سىرىسلىقلار مالنى
 قۇملۇققا قويىدۇ" دەيدۇ. مىلە ئەپىتقان
 قۇملۇق تارىم ئويمانلىقىدىكى قۇملۇق -
 چۆلىنى كۆرسىتىدۇ. جۇڭگونىڭ ئاساسى
 تېررىتورىيىسى بولغان ئونئۇرا تۈزلەڭلىكتە

قۇملۇق چۆل يوق. بۇنى جۇغراپىيىدىن ئاددى
 ساۋادى بار ئادەملەرنىڭ ئەمەلىيىتى بىلىدۇ.
 تەبىئەتشۇناس رىم يازغۇچىسى پىلىنى
 "تەبىئەت تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە "سىرىس
 دۆلىتى" ("يىپەك دۆلىتى") توغرىسىدا مەزمۇنى
 مىلادىيە بىرگەن مەلۇماتقا ئوخشايدىغان مەلۇمات
 بېرىدۇ. پىلىنى مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلارنىڭ ئورمانلىرىدىن يىپەك
 چىقىدۇ. دۇنياغا مەشھۇر... ئۇلار كىمخاپ،
 تاۋاق - دۇردۇن توقۇپ روماغا ئېلىپ بېرىپ
 ساتىدۇ.... سىرىسلىقلار مۇكەممەل، تارتىنچاق
 كېلىدۇ." [4] پىلىنى يەنە مۇنداق دەپ يازىدۇ:
 "سىرىسلىقلار، بوي - تۇرقى جەھەتتە
 ئادەتتىكى ئادەملەردىن ئېگىز، چاچلىرى قىزىل
 ، كۆزلىرى كۆك، ئاۋازلىرى جاراڭلىق كېلىدۇ.

چەنتىن بارغاندا ، ئۇلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدۇ .
 شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىلەن
 سۆھبەتلىشەلمەيدۇ . چەنتىن بارغاندا ،
 ماللىرىنى مەلۇم دەريانىڭ شەرقى قىرغىقىغا
 ئېلىپ بېرىپ ، سىرىلىقلارنىڭ ماللىرىنىڭ
 يېنىغا قويدۇ . ئەسلىدە بېكىتىلگەن باھا بويىچە
 مال ئالماشتۇرۇلدى . "[5] پىلىپپىنىڭ
 مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، سىرىلىقلارنىڭ
 يىپەك ماللىرى روماغا ئېلىپ بېرىلىپ
 سېتىلىدىكەن . ئۇنىڭ ئۈستىگە پىلىپپىنىڭ ،
 سىرىلىقلارنىڭ ئېرقى خۇسۇسىيەتلىرى
 توغرىسىدا بەرگەن مەلۇماتى ناھايىتى يۇقىرى
 قىممەتكە ئىگە . بۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئاق تەنلىك
 ئېرققا مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ .
 جۇڭگونىڭ قەدىمكى تارىخچىلىرىمۇ ، ئېرقى

جەمەتتىن ئۇيغۇرلارغا بىكمۇ يېقىن بولغان
 ئويسۇندۇرۇنى "كۆك كۆز، قىزىل چاچ" [6] دەپ
 يازغان بولسا، قىرغىزىلارنى "چىرايى ئاق
 سۈزۈك، قىزىل چاچ، كۆزلىرى كۆك" [7] دەپ
 يازغان. پىلىنى، رىم ئات سۆڭەكلىرىنىڭ
 ئەيشى - ئىشرەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ
 تۇرمۇشتا چىرىكلىشىپ، بايلىقلارنى
 مەدەدىدىن ئارتۇق بىزۇپ - چېچىپ، ئەخلاقى
 جەمەتتە بىكمۇ بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى،
 ئۇلارنىڭ كىيىدىغان كىيىملىرىنىڭ سىرىسلەر
 دۆلىتىدىن كېلىدىغان كىمخاپ تاۋار -
 دۇردۇندۇرۇندىن تىكىلىدىغانلىقى، سىرىسلەر
 دۆلىتىدىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك ماللار
 ئۈچۈن رىم تىللارلىرىنىڭ (ئالتۇن پۇللىرىنىڭ -
 ئا) سىرىسلىقلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ

كېتىدىغانلىقى توغرىسىدا مەسرەتلىنىپ
 مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "دۆلىتىمنىڭ
 تىللەردىن ھىندىستان سىرىسىدا رەۋىتى ۋە
 ئەرەپ يېرىم ئارىلى قاتارلىق ئۈچ دۆلەتكە مەھر
 يىلى ئاز دېگەندە يۈز مىليون سىلتر كىيىس (رىم
 تىللىسى) ئېقىپ كېتىدۇ. مانا مۇشۇ پۇلدا ،
 دۆلىتىمدىكى ئەرلەر بىلەن ئاياللار (ئاق
 سۆڭەكلەرنى دىمەكچى) نىڭ بۇزۇپ - چېچىپ
 خەجلىشى ئۈچۈن كېتىدۇ. " [8] پىلىپپىننىڭ
 "تەبىئەت تارىخى" دىكى مەلۇماتقا
 ئاساسلانغاندا ، روما ئاق سۆڭەكلىرى
 ئۆزلىرىنىڭ ئەيشى - ئىشرەت ، كەيپ - ساپالىق
 تۇرمۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا كەڭ زىم بولىدىغان
 يىپەك مالىكىنى سىرىسىدا رەۋىتى ئالغان
 بولسا ، دورا - دەرەخ ، ئۈنچە - ياقۇتلارنى

ھىندىستاندىن ، مەرۋايىتىگە رنى ئەرەبىستاندىن
ئالغان.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك ھەر يىلى روما پۇلىدىن
يۈز مىليون سىلىستىركىيس (رىم تىلىگەسى)
روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن
سىرىسلىقلاردىن سېتىپ ئالىدىغان يىپەك
مالىگەر ، ھىندىستاندىن ۋە ئەرەبىستاندىن
ئالىدىغان دورا - دەرەمەك ، ئۈنچە - ياقۇت ،
مەرۋايىتىگە ر ئۈچۈن سەرپ بولغان. يونان
ئالىمى كىلەۋدى پىيتۇلىمى "جۇغراپىيە"
ناملىق ئەسىرىدە ، سىرىسلار دۆلىتى (يىپەك
دۆلىتى) نىڭ تەبىئى شارائىتى ، قانداق خەلقلەر
ياشايدىغانلىقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ يازىدۇ
: "سىرىسلار دۆلىتىنىڭ غەربىي چېگرىسى
سىستىيە بولۇپ ، ئۇ ئىمماۋىس [9] تېغىنىڭ

سىرتىدا ، شىمالى چېگراسى نامسىز يەر.....
 شەرقى چېگراسىمۇ نامسىز يەر. .... جەنۇبىي
 بولسا ، ھىندىستاندىكى گانگې دەرياسىنىڭ
 شەرقىي قىرغىقى بىلەن چېگرالىنىدۇ."
 [10] پىتۇلىمى ، سىرىسلىر دۆلىتىنىڭ
 ئەتراپىنى ئوراپ تۇرىدىغان تاغلار توغرىسىدا
 مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سىرىسلىر دۆلىتىنىڭ
 تۆت تەرىپىنى.... تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ
 تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئىككى چوڭ دەريا
 ئاقىدۇ. ئۇ دەريالارنىڭ بىرىنچىسى ئۇيغۇرداس
 ( ) دەرياسى بولۇپ ، ئۇ ئاۋشاتىسئان ۋە
 ئاسمىران ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن
 باشلىنىدۇ. دەريالارنىڭ ئىككىنچىسى باۋتس
 دەرياسى بولۇپ ، ئۇكاسىيان ( ) ۋە ئونتۇرۇ
 كورخۇس ( ) تېغىدىن ئىبارەت ئىككى مەنبەدىن

باشلىنىدۇ.[11] يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىككى
دەريانىڭ ئالدىنقىسى ئاقسۇ ياكى قەشقەر
دەرياسى ، كېيىنكىسى ياركەنت (زەرەپشان) ياكى
قارقاش دەرياسىدىن باشقا دەريا ئەمەس.
پىتولىمى ئۇيغۇرداس دەرياسىنىڭ بويىدا
ئۇيغۇرداس دۆلىتى بار دېگەن. پىتولىمىنىڭ
ئۇيغۇرداس دېگىنى ، دەل ئۇيغۇرلارنىڭ يۇنان
تەلەپپۇزىدا ئېيتىلىشى خا^ۋس. يۇنان ئالىمى
مارسىئەللىنوس (مىلادىنىڭ 380 - يىلى
ياشىغان) "تارىخنامە" ئاتلىق كىتابىدا : "شەرقتە
سىرىسلەر ئېلى بار ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز
تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. بۇ تاغلار بىر تۇتاش
سوزۇلۇپ تەبىئى تۈسۈقنى شەكىللەندۈرىدۇ.
سىرىسلەر شۇنىڭ ئىچىدە ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ
يېرى تەكشى ، كىگتاشا ۋە باي. غەربتە سېستىيە

بىلەن چېگرالىنىدۇ. شەرقىي بىلەن شىمالدىن
ئىبارەت ئىككى تەرىپى چۆللۈك ، تاغلىرىنىڭ
ئۈستى (تاغلىرى بىلەن پامىر تاغلىرى
كۈزدە تۇتۇلسا كېرەك) يىل بويى قار بىلەن
قاپلىنىپ تۇرىدۇ. جەنۇبىي چېگراسى ھىندى ۋە
گانگى دەرياسىغىچە بارىدۇ.... تاغلىرىنىڭ
ھەممىسى ئېگىز ، يوللىرى تىك قىيالىق ئاگرى
- بۈگرى كېلىدۇ. تاغلارنىڭ ئارىسى تۈزلەڭلىك ،
ئۇنىڭ تېررىتورىيىسى ئىچىدە ئۇيغۇرداس ۋە
باۋتەس دەرياسىدىن ئىبارەت ئىككى دەريا
ئاقىدۇ... سىرىسلەر تىچ ياشايدۇ. ھەربىي قورال
- ياراق تۇتمايدۇ. زادى ئۇرۇش قىلمايدۇ.
مۇھەممەد ، ياۋاش ، قوشنا دۆلەتلەرنى
پاراكەندە قىلمايدۇ. ئىقلىمى مۆتىدىل ،
ھاۋاسى ساپ ، پاكىز ، ئاسماندا بۇلۇت كۆپ

بولمايدۇ. قانۇن بۇرۇن چىقمايدۇ. ئورمانلىق
ئىنتايىن كۆپ ، ئورمانلىقتا ماڭسا ئاسماننى
كۆرگىلى بولمايدۇ." [12] ماركسلىنىس يەنە
مۇنداق دەپ يازىدۇ : "سېرىقلىق رەڭ ئاددى -
ساددا ياشاشقا ئادەتكە ئىگەن. ئۇ رەڭ خالى جايدا
ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى
ياخشى كۆرىدۇ. كىشىلەر بىلەن بېرىش - كېلىش
قىلىشنى ئانچە ياقتۇرمايدۇ. چەت ئەللىكلەر
چېگرادىكى دەريادىن ئۆتۈپ ، ئۇ يەرگە يىپەك
ياكى باشقا مال ئالغىلى بارسا ، كۆزلىرى بىلەن
بىر - بىرىگە بېقىشىپلا باھاسىنى توختىتىدۇ.
گەپلەشمەيدۇ ، ئۇ رەڭنىڭ يەر بايلىقى مول ،
باشقىلارغا ئېھتىياجى چۈشمەيدۇ
". [13] يۇقىرىدا ، يۇنان ۋە رىم ئالىملىرىنىڭ
خاتىرىلىرىدىن كەلتۈرگەن پاكىتلاردىن

تۆۋەندىكى خۇەنسنى چىقىرىش مۇمكىن :
مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇنقى ۋاقتىدىن تارتىپ
ياۋرۇپالىقلار (يۇنان ۋە رىم) تارىم ۋادىسىدىكى
ئۇيغۇرلار ئېلىنى، يىپەك ئىلى (سىرىسلەر ئېلى)
دەپ تونغان.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئورمانلىقىنىڭ
تەبىئى شارائىتى (تاغلىرى ، دەريالىرى ،
ئورمانلىرى ، چۆللىرى ، ئېقىمى) ئۇنىڭغا
چىگرالىنىدىغان دۆلەتلەر بىلەن ئاساسەن
توغرا مەلۇمات بەرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى ئەڭ قەدىمكى
چاغلىرىدىن تارتىپ ياۋرۇپالىقلارنىڭ تارىم
ئويمانلىقىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك ماللىرىنى
ئىستىمال قىلغانلىقىنى كۈچلۈك پاكىتلار

ئارقىلىق ئېنىق ۋە تەپسىلىي چۈشەندۈرگەن.

يۇنان ۋە رىم ئالىملىرى تارىم ئويمانلىقىدا

ياشىغان خەلقنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىنى ،

ئۇكەرنى ئۆز نامى بىلەن (ئۇيغۇرداس)

ئاتىغاندىن تاشقىرى ، ئۇكەرنىڭ ئىرقى

جەھەتتىن قايسى ئىرققا مەنسۇپ

ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلاپ بەرگەن.

ئىگەر ، سىرىس ئېلى دەپ ئاتالغان تارىم

ئويمانلىقىدا يىپەكچىلىك سانائىتى ئەڭ

قەدىمكى چاغدا رەن تارتىپ (مىلادىدىن

نەچچە ئەسىر بۇرۇن) تەرەققى قىلىمىغان بولسا ،

"جاھاننىڭ مەر - مەر شەھىرى" دەپ ئاتالغان

رىمدىكى روما ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇقىرى

سۈپەتلىك يىپەك مالىدەرغا بولغان ئېھتىياجىنى

قامدىيالىمىغان بۇكەنتى.

ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى چاغدا ردا ، يىپەك
 توقۇمىچىلىقىدا يۇقىرى سەۋىيىگە
 كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان پاكىتلار ئاز
 ئەمەس. ئىچكى ئۆلكىلەردىكى خەنزۇلار يىپەك
 توقۇمىچىلىقىدا ئۇيغۇرلارنىڭ
 توقۇمىچىلىقتىكى ئارتۇقچىلىقىدىن
 ئۆگەنگەنلىكى بۇنىڭغا مىسال بولىدۇ. يېقىنقى
 يىللاردا ، شىنجاڭنىڭ مەرقايسى جايلىرىدىن 6
 - ئەسىردە ئىچكى ئۆلكىلەردە توقۇلغان يىپەك
 توقۇلمىلار قېزىۋېلىندى. بۇنداق يىپەك
 توقۇلمىلارنىڭ "ئىسبەتەن كۆزگە كۆرۈنەرلىك
 تەرىققىيات شۇ بولغانىكى ، شۇ چاغدا ردا تۈز
 يوللۇق كىمخاپلاردىن تاشقىرى يەنە قىياش
 گۈللۈك ئارقىسىدىن گۈل چىقىرىلغان
 كىمخاپلارمۇ مەيدانغا كەلگەن ، ئارقاقتىن بۇ

خىل گۈل چىقىرىش ئۇسۇلىنى خەن سۇەلىسى
 ۋاقتىدىلا (مىلادىدىن بىرنەچچە ئەسىر بۇرۇن
 شىنجاڭدىكى قېرىنداش مىللەتلەر يۇڭ
 توقۇمىچىلىق مەھسۇلاتىدا قوللانغان. ئوتتۇرا
 تۈزلەڭلىك رايونلىرى يىپەك توقۇمىچىلىقتا
 قوللانغان بۇ خىل توقۇش ئۇسۇلىنى
 (كىمخاپلارنىڭ ئارقىسىدىن گۈل چىقىرىش
 ئۇسۇلىنى - ئا) شىنجاڭدىن ئۆگەنگەن بولسا
 كېرەك. [14] مانا شۇ پاكىت قەدىمكى
 چاغلاردا ئۇيغۇرلارنىڭ يىپەك توقۇمىچىلىقى
 ياكى يۇڭ توقۇمىچىلىقىدا بولسۇن يۇقىرى
 سەۋىيىگە كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ.
 بۇنىڭدىن تاشقىرى ، مىلادىنىڭ 440 -
 يىللىرى ، شەرق مەلىكىسى پىلە قۇرۇلتىنىڭ
 ئۇرۇقىنى خوتەنگە ئېلىپ كەلگەن ، ئۇنىڭدىن

بۇرۇن شىنجاڭ رايونىدا "يىپەك يوق ئىدى
 "دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدىغان مۇنداق بىر
 پاكىتىمۇ بار: يېقىنقى يىللاردا تۇرپان رايونىدا
 ئېلىپ بېرىلغان ئارخىئولوگىك قېزىشلەر
 ئارقىلىق "قېزىۋېلىنغان قول يازمىلار ئىچىدە....
 مىلادىنىڭ 418 - يىلىدا پىلە قۇرۇتىنى ۋە
 ئۈژمە دەرىخىنى ئىجارىگە ئېلىش توغرىسىدا
 يېزىلغان ھۆججەت ئۇچرىدى. " (يادىكارلىق 40
 - بەت). مانا بۇ پاكىت ، يىپەك مەلىكىسى
 ("شەرق مەلىكىسى" مىلادىنىڭ 440 -
 يىللىرى پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى خوتەنگە
 ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنى رەت قىلىدۇ.
 قەدىمكى چاغدا خوتەندىلا ئەمەس ، ھەتتا
 تۇرپان رايونىدىمۇ يىپەكچىلىك تەرەققىي
 قىلغانىدى.

يۇقىرىدىكى پاكىستاندىن چىقىرىلغان ئەڭ
ئاساسلىق ۋە مۇھىم خۇەسە ئاتالمىش
"يىپەك مەلىكىسى" رىۋايىتىدىكى مىلادىنىڭ
440 - يىلى جۇڭگودىن خوتەن خانىغا ياتلىق
بولغان مەلىكىنىڭ بىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى
خوتەنگە ئېلىپ كېلىشىدىن بۇرۇن خوتەندە
يىپەك توقۇمىچىلىق سانائىتى يوق ئىدى دېگەن
يالغان رىۋايەتنىڭ ئۈزۈل - كېسىل رەت
قىلىنىشى ، خاتەرس.

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، قەدىمكى چاغدا
جۇڭگودىن باشقا دۆلەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرىغا
ياتلىق بولغان مەلىكىلەرنىڭ ئىسىملىرى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىغا ، ئۇيسۇن
خانلىرىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىلىرىنىڭ
ئىسىملىرى جۇڭگو تارىخى يىلنامىلىرىغا

يېزىلغان. ئەپسۇسكى مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىدە
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان مەلىكىنىڭ ئىسمى
جۇڭگونىڭ تارىخى يىلنامىلىرىدا ئۇچرىمايدۇ.

تارىخىي پاكىتلارنىڭ راستلىقىغا ئىشەنمەسلىك
قىلىنىدىغان بولسا ، تارىخىي پاكىتلار بويىچە
ئىسپاتلانمىغان رىۋايەتنىڭ يالغانلىقى ئېتىراپ
قىلىنسا ، خوتەنگە بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئورۇقنى ،
خوتەن خانىغا ياتلىق بولغان جۇڭگو مەلىكىسى
ئېلىپ كەلگەن دېگەن رىۋايەتنىڭ تامامەن
يالغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماسلىققا ئېچقانداق
بانا - سەۋەب يوق. ئەينى ۋاقىتنىڭ ئاسىيا بىلەن
ياۋرۇپا بارىدىغان خەلقئارا قاتناش يولىغا
ئۆزگەرتىش قىلىش ، جۇڭگو بىلەن غەرب
ئەللىرى ئارىسىدىكى تۈرلۈك مۇناسىۋەتلەرنىڭ
ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىغا توسقۇن بولغان.

شۇنىڭ ئۈچۈن شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى
خەلقئارا قاتناش يولى جۇڭگوغا نىسبەتەن گاھ
تاقىلىپ ، گاھ ئېچىلىپ تۇراتتى.

مىلادىنىڭ 87 - يىلى ۋە مىلادىنىڭ 101 -
يىلى ، ئىران ئەلچىلىرى جۇڭگوغا كەلگەن بولسا ،
مىلادىنىڭ 97 - يىلى جۇڭگو ئەلچىسى گەن
يىڭ (بۇنى بەنچاۋ ئەۋەتكەن) ئىرانغا بارغان.
جۇڭگو بىلەن ئىران ئارىسىدا سودا مۇئامىلىسى
توغرىسىدا بېتىم تۈزۈلگەن. تارىخى
مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا مىلادىنىڭ 120
- يىلى رومالىق بىر سېھرىگەر دېڭىز يولى بىلەن
ھىندىچىنىغا كېلىپ ، بېرما ئارقىلىق جۇڭگوغا
كەلگەن. مىلادىنىڭ 1660 - يىلى روما
ئېمپىراتورى ماركۇس ئاۋرىل (مىلادىنىڭ 161 -
يىلىدىن 166 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)

دېڭىز يولى ئارقىلىق جۇڭگوغا ئەلچى ئەۋەتكەن.
روما ئەلچىسى دېڭىزدىن مەندىچىنىڭغا چىقىپ
ۋېيتنام ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن. ئەلچى
جۇڭگو پادىشاھى خەن خۇئاندى (مىلادىنىڭ
147 - يىلىدىن 167 - يىلىغىچە پادىشاھ بولغان
)غا پىل چىشى ، كەركە مۈڭگۈزى ، ياقۇت
قاتارلىق سوۋغاتلارنى ئېلىپ كەلگەن.
يۇقىرىدىكى تارىخى پاكىتلارغا ئاساسلانغاندا
ئىراننىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان دىپلوماتىك
مۇناسىۋىتى رومانلىقلارنىڭ سىرىسلەر ئېلى
(يىپەك ئېلى) دەپ ئاتىغان ئۇيغۇرلەر بىلەن
ئورناتقان يىپەك سودىسى مۇناسىۋىتى (بۇنداق
مۇناسىۋەت مىلادىدىن 400 يىل بۇرۇن
باشلانغان)دىن ئاز دېگەندە ئۈچ ئەسىر
(مىلادىدىن 105 يىل بۇرۇن) كېيىن باشلانغان.

رومالىقلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ئورناتقان
دىپلوماتىك مۇناسىۋىتى (ئىككىنچى شۇنداق
مۇناسىۋەت مىلادىنىڭ 166 - يىلىدىن
باشلانغان بولسا) رومالىقلارنىڭ سىرىسكلەر
ئېلى بىلەن ئورناتقان يىپەك سودىسى
مۇناسىۋىتىدىن تەخمىنەن 600 يىل كېيىن
باشلانغان.

يىپەك قۇرۇلتى ئۇرۇقىنىڭ ياۋرۇپاغا
تارقىلىشى [تەپسىلىي]
قەدىمكى رىم ئېمپىرىيىسى دەۋرىدە
(مىلادىدىن بۇرۇن ۋە كېيىن) يىپەكتىن
توقۇلغان كىمخاپ ، شايى تاۋار ،
دۇردۇنلارنىڭ ياۋرۇپاغا (ئاساسەن روماغا)
تارىم ئويمانلىقىدىكى يىپەك ئېلى (سىرىسكلەر

ئىلى)دىن بارغانلىقى ، ئاتالمىش "يىپەك
مەلىكىسى" رىۋايىتىنىڭ يالغانلىقى توغرىسىدا
سۆزلەپ ئۆتتۇم. تۈرك خاقانلىقى دەۋرىدە
ئىچكى ۋە تاشقى (خەلقئارا) سودا ئىشلىرى
ئەھۋالىنىڭ ئاساسى مەشغۇلەتلىرىدىن بىرى
ئىدى. بولۇپمۇ بۇ دەۋردە خەلقئارا سودا
ناھايىتى كەڭ مىقياسدا قانات يايدىغان ئىدى.
مىلادىنىڭ 624 - يىلى تۇرپان خانلىقى
(مىلادىنىڭ 460 - يىلىدىن 640 - يىلىغىچە
ھۆكۈم سۈرگەن)نىڭ خانى كۈي ۋىنتاي غەربىي
تۈرك خانلىقىنىڭ خاقانى تۇن يابغۇ خاقاننىڭ
رۇقسىتىنى ئېلىپ جۇڭگودىن تاڭ
سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى لى يەن (مىلادىنىڭ
618 - يىلىدىن 627 - يىلىغىچە پادىشاھ
بولغان) گە ئەۋەتكەن سوۋغا - سالاھەتلىرى

ئىچىدە شەرقىي رومادىن كەلتۈرۈلگەن
كۈچۈكلەر، قارا تۈلكە موينىسى قاتارلىق
نەرسىلەر بار ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۈركلەر
روما بىلەن قىلغان سودىلىرىدا رومانىڭ
نەسىلىك ئىشلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەن. تۈرك
خاقانلىرى دەۋرىدىمۇ، بۇرۇنقى چاغلارغا
ئوخشاشلا ئاسىيادىن ياۋرۇپاغا ئېلىپ
بېرىلىدىغان سودا ماللىرىدىن يىپەك رەختلەر،
دورا - دەرمەكلەر، زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى،
تېرىدىن ئىشلەنگەن ماللار ئاساسى سالماقنى
ئىگىلەيتتى.

تۈركلەر يالغۇزلا ياۋرۇپا بىلەن سودا قىلىپ
قالماستىن، جۇڭگو بىلەنمۇ ناھايىتى كەڭ
ھالدا سودا ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. تۈرك
خانلىقى تەركىبىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ مۇھىم

خانلىقلىرىدىن سەمەرقەنت خانلىقى ، بۇخارا
خانلىقى قاتارلىق خانلىقلار مىلادىنىڭ 627
- يىلىدىن 647 - يىلىغىچە بولغان 20 يىل
ئىچىدە جۇڭگوغا توققۇز قېتىم سودا ئەلچىلىرى
ئەۋەتكەن . تۈرك خاقانلىقى تەركىبىگە كىرگەن
خانلىقلار يېرىم مۇستەقىل ھالدا بولۇپ بەزى
خەلقئارا مۇناسىۋەتلىرىدىكى چوڭ ئىشلارنى
قىلىشتا تۈرك خاقانلىقىنىڭ رۇخسەتلىنى ئالغانى.
يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك ، تۈركلەر بىلەن
ئىران ساسانىلار سۈكۈنلىسى ئارىسىدا بىرنەچچە
قېتىم ئۇرۇشنىڭ يۈز بېرىشى خەلقئارا سودا
يولىغا بولغان ھۆكۈمرانلىقنى تالىشىش ۋە
خەلقئارا يىپەك سودىسىدىن كېلىدىغان پايدىنى
قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولغان بۇ كۆرەشتە
شەرقىي روما بىلەن ئىتتىپاقداشلىق

مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان تۈركلەر ئۈستۈن
چىققان.

مەر يىلى دېگۈدەك نەچچە ئون مىليونلىغان
رىم تىللارغا سىزىسلىرى ئېلىدىن يىپەك
مالدارنى سېتىپ ئېلىشقا خېلىدىن بېرى
چىدىمىغان رىم ھۆكۈمرانلىرى (ئېمپىراتورلىرى)
يىلىدىن يىپەك چىقىرىپ ئۆزلىرىنىڭ
ئېھتىياجىغا ھەزىم بولىدىغان كىمخاپ ، شايى ،
تاۋار ، دوردۇن قاتارلىق يىپەك مالدارنى
ئۆزلىرى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن باش
قاتۇرۇشقان ئىدى.

ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇ - ئۈمىدلىرى تۈرك خانلىقى
دەۋرىدە ئەمەلگە ئاشتى. بۇ توغرىدا يۇنان
ئالىملىرى مۇنداق مەلۇمات بېرىدۇ : 6 -
ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى

زوناراس ( ) "تارىخنامە" ناملىق ئەسىرىدە
مۇنداق دەپ يازغان ئىدى : "بۇرۇن
رومانلىقلار يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى
بىلمەيتتى. يىپەكنى پىلە قۇرۇتنىڭ
قۇسىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى ."

6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان يۇنان ئالىمى
تئوخانۇس ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ
پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنى قاچان ، نەدىن ، قانداق
ھىلە بىلەن ئوغۇرلۇقچە شەرقىي روما
ئېمپىرىيىسىنىڭ (مىلادىنىڭ 395 - يىلىدىن
1451 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ئېمپىراتۇرى
ئۇلۇغ پوستئاننىڭ ۋاقتىدا (مىلادىنىڭ 527 -
يىلىدىن 565 - يىلىغىچە ئېمپىراتۇر بولغان)
شەرقىي روماغا ئېلىپ بارغانلىقى ۋە شۇنىڭدىن
كېيىن شەرقىي رومانلىقلار پىلە قۇرۇتىنى

بېقىپ ، يىپەك مالىكىنى ئىشلەپچىقىرىشنى
يولغا قويغانلىقى توغرىسىدا مەلۇمات بېرىدۇ.
تىئوفانىس مۇنداق دەپ يازىدۇ : "ئېمپىراتور
پوستىئاننىڭ ۋاقتىدا ئىرانلىق مەلۇم بىر ئادەم
شەرقىي روماغا پىلە بېقىپ يىپەك
ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلىنى ئۆگەتكەن. ئۇنىڭدىن
بۇرۇن شەرقىي رومالىقلار پىلە بېقىشنى
بىلمەيتتى. ئەينى ئىسمى نامەلۇم ئىرانلىق
سىرىسلەر ئېلىدە (يىپەك ئېلىدە) ئۇزۇن تۇرغان.
ئۇ سىرىسلەر ئېلىدىن قايتىپ كېتىدىغان چاغدا
پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى يول ماڭغاندا ئىچى
كاۋاك ھاسىلىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇن
جايلاشتۇرغان. ئاندىن كېيىن پىلە قۇرۇتىنىڭ
ئۇرۇقىنى ئاشۇنداق ئۈستىلىق بىلەن شەرقىي
روماغا ئېلىپ كەلگەن. بۇ ئىرانلىق باھار

كېلىش بىلەنلە ۱ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئۆزىمە
يويۇرمىغىنىڭ ئۈستىگە قويغان ، بىرنەچچە
كۈندىن كېيىن پىلە قۇرۇتى يويۇرماقنى يەپ
چوڭ بولۇپ ، بىر جۈپ قانات چىقارغان ،
ئۇچىدىغان بولغان ، رومالىقلار ۱ پىلە بېقىپ
، يىپەك چىقىرىشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن
پوستىئان تۈركلەرگە (كوندىستاننىپۇلغا -
ئىستانبۇلغا كەلگەن تۈرك ئەلچىلىرىگە ئاپتور)
رومالىقلارنىڭ پىلە بېقىپ يىپەك چىقىرىش
ئۇسۇلىنى كۆرسەتكەندە تۈركلەر ھاڭ - تاڭ
قىلىپ چۈچۈپ كەتكەن .

تۈركلەر بىلەن شەرقىي روما ئارىسىدىن سودىدا
تۈركلەر ئارقىلىق شەرقىي روماغا ئېلىپ
بېرىلىدىغان ماللارنىڭ ئىچىدە ئاساسى
سالماقنى يىپەك توقۇلمىلىرى

ئىگەلەيدىغانلىقى ، خوتەننى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر يىپەكچىلىكىنىڭ ئەڭ قەدىمكى
چاغدا رەدىن تارتىپ دۇنياغا مەشھۇرلىقى ، پىلە
قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ "يىپەك مەلىكىسى"
توغرىسىدىكى رىۋايەت بويىچە مىلادىنىڭ 440
- يىلى جۇڭگودىن خوتەنگە كەلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ
يالىغانلىقى ، پىلە قۇرۇتى ئۇرۇقىنىڭ سىرىسلەر
ئېلى (ئاساسەن خوتەن) دىن شەرقىي روماغا
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىق رايىپ تەرىپىدىن
مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى ئوغۇرلۇقچە ئېلىپ
بېرىلغانلىقى توغرىسىدىكى پاكىتلارنى يۇقىرىدا
بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئۆتتۈم. مېنىڭچە شۇ
پاكىتلار يەتەرلىك بولسا كېرەك.
ئاخىرقى سۆز قەدىمكى چاغدىكى ئاسىيادىن
ياۋرۇپاغا بارىدىغان خەلقئارا سودا يولى

يالغۇزە ئاسىيادىكى خەلقلەر بىلەن
ياۋرۇپادىكى خەلقلەر ئارىسىدا ئىقتىسادى
جەھەتتە قىممەتلىك تاۋارلارنى ئۆزئارا
ئالماشتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ قالماستىن،
بەلكى مەدەنىيەت جەھەتتە ئاسىيادىكى
خەلقلەر بىلەن ياۋرۇپادىكى خەلقلەرنىڭ ئۆزئارا
بىر - بىرىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىپ شانلىق
مەدەنىيەت يارىتىشىمۇ ناھايىتى كۈچلۈك
تۈرتكىلىك روللارنى ئوينىغان. خەلقئارا سودا
يولىدا سودا كارۋانلىرى ، ئەلچىلەر ، سەيياھلار
غەربتىن شەرققە ، شەرقتىن غەربكە مۆكىدەك
ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. بەزىدە بولسا تاجاۋۇزچىلىق
مەقسىتى بىلەن سەپەرۋەر قىلىنغان تۈمەنلىگەن
قوشۇنلارمۇ سودا ئەلچىسى ياكى ئاددى
سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان جاسۇسلارمۇ

قاتناپ تۇراتتى. غەرب بىلەن شەرق ئوتتۇرا
ئاسىيا ئارقىلىق توۋار ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى
يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى ، مەخپىي ئاخبارات
يىغىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. باشتا ئېيتىپ
ئۆتكۈنىمىزدەك مىلادىنىڭ 550 - يىللىرى
ئىسمى نامەلۇم بىر ئىرانلىقنىڭ ئۇيغۇرلار
يۇرتىدىن بىلە قۇرۇلتىنىڭ ئۇرۇقىنى ئوغرىلاپ
مەخپىي ھالدا شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىپ
يىپەك ئىشلىكە چىقىرىشدا ھۆكۈم سۈرگەن
نەچچە مىڭ يىللىق سىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ
تاشلىغان. شۇ ئىرانلىق بىلە قۇرۇلتىنىڭ
ئۇرۇقىنى شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بېرىشتىن
بۇرۇن شەرقىي روما ئېمپىراتورى ئۇلۇغ
پوستىئان (مىلادىنىڭ 527 - يىلىدىن 565 -
يىلىغىچە ئېمپىراتور بولغان) بىلەن شۇ مەسىلە

توغرىسىدا سۆزلەشكەن. پوستىئان ئىگەر
ئىرانلىق رايىپ پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
سىرىسلەر ئېلىدىن ئوغرىدا پىلەپ كېلىدىغان
بولسا ئۇنىڭغا ناھايىتى قىممەت باھالىق
ئىنئام (مۇكاپات) بېرىدىغان بولغان.
ئېھتىمال ئىرانلىق رايىپ خىرىستىئان مۇرىدى
بولغانلىقى ، پوستىئاندىن ئالىدىغان قىممەت
باھالىق ئىنئامغا قىزىققانلىقى ئۈچۈن ،
سىرىسلەر ئېلىدىن پىلە قۇرۇتىنىڭ ئۇرۇقىنى
ئوغرىدا پىلە شەرقىي روماغا يەتكۈزۈپ بەرگەن.
مانا مۇشۇ ۋەقەدىن تەخمىنەن 140 يىل بۇرۇن
(مىلادىنىڭ 424 - يىلى) غەربنىڭ سۈزۈك ،
رىڭلىك شىشە ياساشتىكى مەخپىي سىرىنى ئاق
مىھون سودىگەرلىرى (ئۇلۇغ ياۋىچىدا) جۇڭگوغا
بىلدۈرۈپ قويغان ، ئۇنىڭدىن بۇرۇن خەنزۇلەر

رەڭلىك شىشە ياساشنى بىلمەيتتى. ئۇلار
رەڭلىك شىشەنى ناھايىتى يۇقىرى باھادا
غەربتىن (سۈرىيىدىن) سېتىپ ئېلىشقا مەجبۇر
ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خەنزۇلار ئۇزۇندىن بېرى
رەڭلىك شىشە ياساشنىڭ سىرىنى غەربتىن
بىلىپ ئېلىشقا ئۇرۇنۇپ كەلگەنىدى. بۇنداق
ئۇرۇش مىلادىنىڭ 424 - يىلى ياۋچىلارنىڭ
ياردىمى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى.

بۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك تارىخى پاكىتلار
مۇنداق: "شىمالى سۇلالىلەر تارىخى" دىكى
خاتىرىگە ئاساسلانغاندا شىمالى ۋېي خانلىقى
(مىلادىنىڭ 386 - يىلىدىن 534 - يىلىغىچە
مەۋجۇت سۈرگەن) نىڭ خانى تۇباتاۋىنىڭ ۋاقتىدا
(مىلادىنىڭ 424 - يىلىدىن 452 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 424 - يىلى ئۇنىڭ

پايتەختىگە كەلگەن ئاق ھون سودىگەرلىرى
(ئۇلۇغ ياۋچىلار) تاغدىن دورا ئېلىپ كېلىپ
ئۇنى ئېرىتىپ رەڭلىك شىشە ياسىغان. بۇ
كەشلىك رەڭلىك شىشەلەردىنمۇ
پاقراق ، چىرايلىق چىققان. بۇنداق رەڭلىك
شىشەنى كۆرگەنلەر ھەيران قېلىشىپ ئىلھامى
شىشەلەردىن بېشىگەن. ئاق ھون سودىگەرلىرى
رەڭلىك شىشە ياساشنى خەنزۇلارغا ئۆگەتكەن.
شۇنىڭدىن باشلاپ سۈرىيە ، يۇنانلىقلارنىڭ
رەڭلىك شىشەنى مونوپولىيە قىلىۋېلىش
ھوقۇقى پاچاقلىنىپ كەتكەن. قەدىمكى
تارىخىي پاكىتلار بويىچە ھۆكۈم قىلغاندا بىرەر
مىللەت ياكى خەلقنىڭ ئىجاد قىلغان بىر خىل
تېخنىكىسى غەرب ئەللىرىدە پۈتۈنلەي قەتئىي
مەخپىي ئىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا تۇباتاۋ

شمالى ۋېي خاندانلىقىنىڭ پايتەختى داتۇڭغا
كەلگەن سودىگەرلەرنىڭ رىڭلىك شىشە ياساش
تېخنىكىسىنى بىلىدىغانلىقىنى بىلىپ قالغان
بولسا كېرەك. ئىگەر ئەرۋال بىزنىڭ
قىياسىمىزدىكىدەك بولىدىغان بولسا ، ئۇ چاغدا
تۇباناۋ ئاق سەون سودىگەرلىرىگە نىسبەتەن
بېسىم كۈچ ئىشلىتىپ ئۇلارنى رىڭلىك شىشە
ياساش تېخنىكىسىنى ئۆگىتىشكە مەجبۇرلىغان
ياكى ناھايىتى يۇقىرى باھالىق بەدەل بېرىشكە
ۋەدە قىلىپ ئالىدىغان بولۇشى مۇمكىن.
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىرانلىق رايىپ بىلەن
ئاق سەون (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565 -
يىلىغىچە سۈرگەن) سودىگەرلىرى ماددى
مەدەنىيەت ئىچىدە ناھايىتى ئېسىل
قىممەتلىك بولغان يىپەك بىلەن رىڭلىك

شەشەننى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ سىرلىرىنى
بىلمەيدىغانلارغا مەلۇم قىلىپ قويغان
مەدەنىيەت ئوغرىلىرى ، جاسۇسلىرى بولسىمۇ ،
مەلۇم نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇلار شەرقىي روما
بىلەن جۇڭگونىڭ مەدەنىيەتلىرىنى
يۈكسەلدۈرۈشتە ناھايىتى چوڭ رول ئوينىغان.
خەنزۇلار ئۇيغۇرلاردىن ۋە ئۇيغۇرلار ئارقىلىق
مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەتكە دائىر نۇرغۇن
ئېسىل قىممەتلىك بايلىقلارغا ئىگە بولغان.
جاڭ چيەن مىلادىدىن 115 يىل بۇرۇن ئوتتۇرا
ئاسىياغا ئىككىنچى قېتىم كېلىپ كەتكەندىن
كېيىن ، ئۇ ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئۈزۈم ۋە بىدە
ئېلىپ كەتكەن. ئۈزۈم بىلەن بىدە پادىشاھ
خەنئۇددىننىڭ ناھايىتى قەدىرلەپ ، ئېتىبار
بېرىشكە ئېرىشكەن. پادىشاھ ئوردىسىنىڭ

ئەتراپىدا ئۈزۈملۈك باغدار ، بىدىلىكلەر پەيدا
بولغان. بولۇپمۇ بىدە ئاتنىڭ ئاساسلىق يەم -
خەشەكلىرىدىن بىرى بولۇپ ، ئات بېقىشقا
ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى. شۇ
چاغداردا خەنئۇدى رەنلەر بىلەن بولىدىغان
ئۇرۇشلاردا ئاتلىق قوشۇننىڭ ناھايىتى
مۇھىملىقىنى چوڭقۇر رەپس قىلغان. ئۇ جەڭ
ئاتلىرىنى كۆپلەپ ئۆستۈرۈشكە ئادەتتە كۆڭۈل
بۆلۈۋاتقان ئىدى. جاڭ چيەن ئوتتۇرا
ئاسىيادىن قايتىشىدا ئۈزۈم بىلەن بىدىدىن
باشقا يەنە زىغىر ، قارامۇچ ، پىياز ، تۇرۇپ ،
قوغۇن ، تاۋۇز ، كاۋا قاتارلىقلارنىڭ
ئۇرۇقىنىمۇ ئېلىپ كەتكەن. شۇنىڭدىن باشلاپ
ئاشۇ نەرسىلەر جۇڭگودا تېرىلىشقا باشلىغان.
دەل شۇ چاغدا ياتاق بىلەن ئانار كۆچىتمۇ

ئۇيغۇرلار يۇرتىدىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەن.
 خەنزۇلار مىلادىنىڭ 5 - ئەسىرىگىچە
 پاختىدىن رەخ ئىشلەپچىقىرىشنى بىلمەيتتى.
 پەقەت 5 - ئەسىردىن كېيىن ئۇرۇقى (چىگىت)
 تۇرپاندىن ئىچكىرىگە كەلتۈرۈلگەندىن كېيىنلا
 پاختا رەخت ئىشلەپچىقىرىش باشلانغان.
 ئۇنىڭدىن خەنزۇلار پاختا رەختلەرنى ئوتتۇرا
 ئاسىيادىن ۋە باشقا مەملىكەتلەردىن ئېلىپ
 كېلەتتى. قەدىمكى چاغلاردا قۇنقاۋ ، پىپا ،
 باھار قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ئىراندىن
 جۇڭگوغا كىرگەن بولسا ، داپ ، نەي ، سۇناي
 قاتارلىق مۇزىكا ئەسۋابلىرى ، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
 (ئۇيغۇرلاردىن) كىرگەن. بولۇپمۇ سۈي
 سۇلالىسى (581 - 618) ، تاڭ سۇلالىسى (618 -
 907) دەۋرىدە ئۇيغۇرلار جۇڭگو مۇزىكا

سەنئىتىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس
 تۆھپىلەرنى قوشقان. مىلادىنىڭ 579 - يىلى
 كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ بىكە (مەلىكە) لىرىدىن
 ئاسىنا بىكە ، شىمالى جۇ سۇھەلىسى (557 -
 581) نىڭ خانى جۇشۇەندىغا ياتلىق قىلىنغاندا ،
 تۈرك خاقانلىقىنىڭ پايتەختى ئۇتۇ كۈندىن
 چاڭئەنگە (شىئەنگە) ئاسىنا بىكە بىلەن بىللە سۇ
 جاۋا ئاتلىق مەشھۇر مۇزىكا ئۇستازىمۇ كەلگەن.
 ئۇ كۇچارلىق بولۇپ ، سۈي سۇھەلىسى ۋاقتىدا
 (581 - 618) چاڭئەندە ئۇزۇن مۇددەت تۇرغان.
 سۇجاۋا شۇ مەزگىلدە ، جۇڭگو مۇزىكا
 سەنئىتىنىڭ بىكمۇ تۆۋەن ، نامراتلىقىنى
 نەزەردە تۇتۇپ جۇڭگو مۇزىكىچىلىقىنىڭ
 مەزمۇنىنى بېيىتىش ، ئۇنىڭ سەنئىتىنى
 ناھايىتى يۇقىرى كۆتۈرۈش ئۈچۈن مۇكەممەل

بولغان توققۇز يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسىنى
بەربا قىلغان. ئۇلار تۆۋەندىكىچە :

كۇچار مۇزىكىسى

قەشقەر مۇزىكىسى ،

بۇخارا مۇزىكىسى

سەمەرقەنت مۇزىكىسى

غەربىي لياۋ مۇزىكىسى

مەنبەدىكى مۇزىكىسى ،

كۈربە مۇزىكىسى ،

چىڭ مۇزىكىسى ،

لى خۇا مۇزىكىسى.

بۇنىڭ ئىچىدە چىڭ مۇزىكىسى بىلەن لى خۇا

مۇزىكىسى جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى مۇزىكىسى

ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە خىل مۇزىكىنىڭ
ئىچىدىن تەننى مۇزىكىسى بىلەن كۈرىيە
مۇزىكىسىنى تەپسىلىي ئالغاندا ، قالغان بەش
خىل مۇزىكا كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان
ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى.

سۇجاۋا پىيىپا چېلىشقا ناھايىتى ئۇستا بولۇپ ،
شۇ چاغدا جۇڭگودىن ئۇنىڭغا تەڭ كەلگەندەك
بىرەر مۇزىكانت چىققان ئەمەس. شۇڭا ئۇ
مۇزىكا ئۇستازى دېگەن تەرىپىدىن نامغا ئىگە
بولغان.

جۇڭگو تاڭ سۇۋەنلىسى دەۋرىگە كەلگەندە (618
- 907) سۇجاۋا يارىتىپ بەرگەن توققۇز يۈرۈش
مۇزىكا سىستېمىسى ئاساسىدا 640 - يىلى 10
يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسىنى بەرپا قىلدى.

بۇلەر تۆۋەندىكىچە : 1. كۇچار مۇزىكىسى ، 2.
 قەشقەر مۇزىكىسى ، 3. تۇرپان مۇزىكىسى ، 4.
 غەربىي لياۋ مۇزىكىسى ، 5. بۇخارا مۇزىكىسى ،
 6. سەمەرقەنت مۇزىكىسى ، 7. كامبۇدژا
 مۇزىكىسى ، 8. كۇرىيە مۇزىكىسى ، 9. يەن
 مۇزىكىسى ، 10. چىڭ شاڭ مۇزىكىسى. مانا
 شۇ ئون يۈرۈش مۇزىكا سىستېمىسى ئىچىدە
 ئالتە خىل مۇزىكا (بۇنىڭغا تۇرپان مۇزىكىسى
 قوشۇلغان) كۇچار مۇزىكىسىنى ئاساس قىلغان
 ئۇيغۇر مۇزىكىسى ئىدى. بۇنىڭ ئىچىدىكى
 غەربىي لياۋ مۇزىكىسىمۇ مەلۇم دەرىجىدە
 خەنزۇ مۇزىكىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان ھەم
 مۇزىكىسى بولۇپ ، قەدىمكى ئۇيغۇر مۇزىكىسى
 ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى كۇچار ئۇسۇلىنى
 ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئۇسۇل سەنئىتىمۇ ،

ئۇيغۇر مىللىي مەيلىكەلتاراشلىقى بىلەن
 رەسسامچىلىقنىڭ ئەنئەنىۋى ئاھىيەلىكلىرىنى
 ئاساس قىلغان بۇددا سەنئىتىمۇ (ئاساسەن
 مەيلىكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق) خەنزۇچىلارنىڭ
 مەيلىكەلتاراشلىق ۋە رەسساملىق سەنئىتىگىمۇ
 كۈچلۈك تەسىر قىلغان. بۇنىڭغا دۇڭخۇاڭ مىڭ
 ئۆيىدىكى مەيلىكەللەر، تام سىزما رەسىملىرى
 ئىسپات بولىدۇ. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش
 كېرەككى، 7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا خوتەننىڭ
 ئۇيغۇر رەسسامى يۇچىزىڭ تاڭ سۇۋەتلىسى
 پادىشاھى لى شىمىننىڭ (627 - 649)
 تەكلىۋىگە بىنائەن شىئەنگە كېلىپ ساكيامۇننىڭ
 تىپىك سۈرئىتىنى سىزىپ بەرگەن. جۇڭگو
 رەسساملىرى بۇددا رەسسامچىلىقىدىكى رەسىم
 سىزىش سەنئىتىنى ۋە غەرب ئەللىرىدىكى

كەشكەلەرنىڭ رەسىمىنى سىزىش سەنئىتىنى
ئۇنىڭدىن ئۆگەنگەن. چۈنكى يۇچىزىڭ
رەسسامچىلىقتا (غەرب ئۇسلۇبىدىكى
رەسسامچىلىقتا) تەڭدىشى يوق رەسسام ئىدى.
جۇڭگونىڭ قەدىمكى چاغدىكى مەنئى
مەدەنىيەتنىڭ (پەلسەپە بىلەن ئەدەبىياتنىڭ)
بېيىشى ۋە يۈكسۈلۈشىنى ئۇيغۇرلارنىڭ
قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىدىن ئاجرىتىپ
قاراش تولىمۇ بىمەنىلىك بولىدۇ. بۇددا دىنى
ئەڭ دەسلەپ جۇڭگوغا تارقىلىشتىن بۇرۇن
ئۇيغۇرلار ئارىسىدا يىلتىز تارتقان ئىدى.
ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان مەشھۇر بۇددىست ،
راھىبىلەر 3 - ئەسىردىن باشلاپ بۇددا دىنىنى
جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇشقا كىرىشكەن. بۇنىڭغا
كۇچارلىق ئۇلۇغ بۇددىست پەيلىسۇپ ۋە

مەشھۇر تەرجىمان ، شائىر كوماراجىۋانى
مىسال كەلتۈرۈش يېتەركلىك. كوماراجىۋا
(مىلادىنىڭ 344 - يىلى تۇغۇلۇپ 431 - يىلى
ئالەمدىن ئۆتكەن) كىچىك ۋاقتىدا دادىسىغا
ئىگىلىپ ھىندىستانغا بارغان. ئۇ ھىندىستاندا
كۆپ يىللار تۇرۇپ بۇددىزىم ئەقىدىلىرىنى
تېرىشىپ ئۆگەنگەن. شۇ چاغدا ردا بۇددىزىم
تەلىماتىدا ماخىيانا ۋە خىنپيانا دەپ
ئاتىلىدىغان چوڭ ئىككى مەزھەپ ، ئىككى
ئېقىم بار ئىدى. كوماراجىۋا بۇ ئىككى چوڭ
مەزھەپ ئىچىدىن خىنپيانا مەزھىپىنى قوبۇل
قىلغان. ئۇ ھىندىستاندىن قايتىپ كېلىۋاتقان
چاغدا قەشقەردە شورى ئاساما ئاتلىق بۇددا
راھىپىغا يولۇققان ۋە ئۇنىڭدىن ماخىيانا
مەزھىپىنى ئۆگىنىپ بۇرۇن قوبۇل قىلغان

خىيانا مەزىپىدىن ۋاز كەچكەن. كوماراجىۋا
قەشقەردىن ئۆتۈپ ئاقسۇغا كەلگەندە ئاجايىپ
بىر رايىپقا يولۇققان ، ئۇ رايىپ ئۆزىنى
دۇنيادا تىگداشلىرى رايىپ رايىپلىرى بىلەن مەشە
ماختىنىپ : "ئىگەر بۇددا ئەقىدىلىرى بويىچە
بىرەر كىشى مەن بىلەن مۇنازىرىلىشىپ مېنى
يېڭىدىغان بولسا ئۇنداق كىشىگە بېشىمنى
كېسىپ بېرىمەن" دەيدىكەن. كوماراجىۋا شۇ
رايىپ بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ئۇنى يېڭىپ
قويدۇ. بۇ ۋەقە غەربتىكى بۇددا دۇنياسىنى
زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ. كوماراجىۋانىڭ داڭقى
غەرب ئەللىرىگە تارقىلىدۇ. بۇ ۋەقەدىن كۇچار
خانى ناھايىتى چوڭ پەخىرلىنىش رايىپ قىلىپ
كوماراجىۋانىڭ ئالدىغا - ئاقسۇغا كېلىپ ئۇنى
ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن كۇچارغا ئېلىپ

كېتىدۇ. كوماراجىۋانى كۇچار دۆلىتىنىڭ پىرى
ئۇستازى دەپ جاكارلىنىدۇ. تارىختىن خەۋرى بار
كىشىلەرگە مەلۇم بولغاندەك كوماراجىۋا
مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن مىلادىنىڭ 385 - يىلى
مەزىرىگە نەسلىنىپ ئوۋىغا كەلگەن. ئۇ شۇ
جايدا 15 يىل تۇرغان. كوماراجىۋا شۇ مەزگىلدە
خەنزۇ يېزىقىنى (تىلىنى) پۇختا ، مۇكەممەل ،
چوڭقۇر ئۆگەنگەن. شۇ چاغدىكى جۇڭگو تارىخىدا
"ئىككى چىن سۇلالىسى" بىلەن "شىمالى ۋە
جەنۇبى سۇلالىلەر دەۋرى" دەپ ئاتالغان
ناھايىتى قاتتىق يىمىقان (ئاساسەن ئۇرۇش
قاتتىق يىمىقانچىلىقى) بىر دەۋر ئىدى. جۇڭگودىكى
بەزى خانلىقلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلىرى بۇددا
دىنىنىڭ نادان ، ساددا خەلقلىرىنى ئاسانلا
ئالداپ كېتەلەيدىغان پاسسىپ ئىدىيىسىدىن

پايدىلىنىپ خەلقنى بىخۇتەڭ شتۇرۇپ ئۆزلىرىگە
قارشى چىقمايدىغان يۇۋاش پۇقراغا
ئايەندۇرۇش ئۈچۈن ھىچنەرسىگە قارىماي
بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ ، بۇددا
دىنىنى تەشەببۇس قىلىۋاتقان ئىدى. بۇددا
دىنىغا كۈچلۈك تەرىپدار بولغان كېيىنكى چىن
خانلىقى (384 - 417) نىڭ خانى ياۋشىدىن
(مىلادىنىڭ 394 - يىلىدىن 415 - يىلىغىچە
خان بولغان) مىلادىنىڭ 401 - يىلى
كوماراجىۋانى تەڭلىپ قىلىپ شىئەنگە ئېلىپ
كەلگەن ۋە ئۇنى دۆلەتنىڭ پىرى ئۇستازى دەپ
جاكالىغان. ياۋشىدىننىڭ يارىتىپ بەرگەن كەڭ
ئىمكانىيىتىدىن پايدىلانغان كوماراجىۋا
شىئەندىكى مەشھۇر بۇددا ئىبادەتخانىلىرىنىڭ
بىرىدە 3000 شاگىرتقا بۇددا ئەقىدىلىرىدىن

دەرس بەرگەن. ياۋشىدىن دائىم ئىبادەتخانىغا
بېرىپ ئۇنىڭ دەرسىنى ئاڭلىغان. كېيىنكى
چاغدا^۱ ردا ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرقانچىسى
"داندشمەن - ئەۋلىيا" دېگەن نامغا ئىگە
بولغان. كوماراجىۋا شەئەندە بۇددا
ئەقىدىلىرىدىن دەرس ئۆتكەندىن تاشقىرى بۇددا
نامدا^۲ ردىن 384 جىلدلىق 74 پارچە كىتابنى
قەدىمكى ھىندى تىلىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە
قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا بەدىئىيلىكى ناھايىتى
كۈچلۈك بولغان بۇددا رىۋايەتلىرىدىن ناھايىتى
نۇرغۇن ئەسەرلەرنى قەدىمكى ھىندى تىلىدىن
خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغان. ئۇنىڭ قولىدىن
چىققان تەرجىمە ئەسەرلەرنىڭ تىلى بىكمۇ
راۋان ، مەزمۇنى چوڭقۇر بولسىمۇ ،
چۈشىنىشلىك بولغان. كوماراجىۋانىڭ دىن ،

پەلسەپە ، ئەدەبىيات ساھەسىدىكى پائالىيەتى
 جۇڭگو بۇددىزىم پەلسەپىسىنىڭ ۋە
 ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ناھايىتى كۈچلۈك
 تەسىر كۆرسەتكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇ ، ئۇلۇغ
 بۇددىست ، پەيلاھ سوپ ، داڭلىق تەرجىمان ،
 تەكلىپ شائىر دېگەن نامغا ئىگە بولغان.
 خۇەنسە قىلىپ ئېيتقاندا ، قەدىمكى چاغدىن
 تارتىپ 15 - ئەسىرگىچە (ئۇلۇغ ساياھەتچى
 ماگىلان غەرب بىلەن شەرق ۋە شەرق بىلەن
 غەرب ئارىسىدىكى دېڭىز ، ئوكيان يولىنى
 ئاچقۇچى) ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئارىسىدىكى
 خەلقئارا قاتناش يولى (ئاتالمىش يىپەك يولى)
 يالغۇز ئە غەرب بىلەن شەرق ئەللىرى ئارا سودا
 ئارقىلىق ئىقتىساد ئالماشتۇرۇش يولى بولۇپلا
 قالماستىن ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش

ئارقىلىق شەرق ئەللىرى بىلەن غەرب
ئەللىرىنىڭ قەدىمكى ئەنئەنىۋى مىللى
مەدەنىيىتى ئاساسىدا شانلىق ، يۈكسەك
مەدەنىيەت يارىتىشىدا ئالتۇن كۆۋرۈكلۈك رول
ئوينىغان. بولۇپمۇ بۇ ئۇلۇغ تارىخىي مۆجىزىدە
ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئاساسى (ئۆگىتىش ۋە
تونۇشتۇرۇش جەھەتتە) رولىنى ئوينىغان.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىنىڭ ئۇزاق
داۋام قىلغان قەدىمكى باسقۇچلىرىدا ئىران ،
ئەھمەندىر سۇلالىسى (مىلادىدىن 700 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 328 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، گىرىك
باكتىرىيە پادىشاھلىقى (مىلادىدىن 250 يىل
بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 150 يىل
بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ياۋچىدەر

دۆلەت بولغان توخارىستان (مىلادىدىن 150
 يىل بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىدىن 50
 يىل بۇرۇنقى چاغقىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ،
 كوشات ئېمپىرىيىسى (مىلادىدىن 50 يىل
 بۇرۇنقى چاغدىن تارتىپ مىلادىنىڭ 420 -
 يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) ، ئاق ھون
 ئېمپىرىيىسى (مىلادىنىڭ 420 - يىلىدىن 565
 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن) قاتارلىق
 دۆلەتلەرنىڭ قەدىمكى چاغدىكى شانلىق
 مەدەنىيىتىنى يارىتىشىدا قاتناشقان بولسا ،
 تۈرك خانلىقى دەۋرىدىكى (552 - 745)
 ناھايىتى يۈكسەك مەدەنىيەتنى ياراتقۇچىلار
 قاتارىدىن ئۈستۈن ئورۇن ئالغان ئىدى.